

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za noviju hrvatsku književnost

Zagreb, lipanj 2016.

**Zagorkina politička i feministička uvjerenja u skladu i opreci
s njezinim književnim radom**

DIPLOMSKI RAD
8 ECTS bodova

Mentor: Dr. sc. Suzana Coha

Studentica: Ivana Ćoza

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Biografija Marije Jurić Zagorke.....	3
3.	Feministička uvjerenja i djelovanje Marije Jurić Zagorke	7
4.	Politička uvjerenja i djelovanje Marije Jurić Zagorke	12
5.	Feminizam u Zagorkinoj književnosti.....	16
5.1.	Feminizam u romanu <i>Kći Lotrščaka</i>	17
5.2.	Feminizam u romanu <i>Kamen na cesti</i>	20
5.3.	Feminizam u romanu <i>Republikanci</i>	23
6.	Politika u Zagorkinoj književnosti	25
6.1.	Politika u romanu <i>Kći Lotrščaka</i>	26
6.2.	Politika u romanu <i>Kamen na cesti</i>	27
6.3.	Politika u romanu <i>Republikanci</i>	29
7.	Žanr romanse kao opreka Zagorkinim feminističkim stavovima?	31
7.1.	Romansa	31
7.2.	Zašto feministica piše romanse?	34
8.	Zaključak	36
9.	Sažetak	37
10.	Popis literature	38

1. Uvod

Ovaj se diplomski rad temelji na usporedbi romana i životopisa Marije Jurić Zagorke. U radu će prvenstveno nastojati iznijeti autoričine feminističke stavove i njezina razmišljanja o položaju žena te njezine ostale političke stavove: o potrebi hrvatskog nacionalnog osvještavanja i samostalnosti u odnosu na ostale zemlje Austro-Ugarske Monarhije kao i o potrebi omasovljena kulturnih vrijednosti i političke demokratizacije te ih usporediti s njezinim književnim radom i analizirati zastupljenost tih ideja u nekim od njezinih romanima. Kao teorijsko-metodološku podlogu koristila sam znanstvene radeve koji predstavljaju novija istraživanja Zagorkinih djela, koji se prvenstveno nalaze u zbornicima sa simpozija posvećenih Mariji Jurić Zagorki koji se održavaju u Centru za ženske studije u Zagorkinu nekadašnjem stanu na zagrebačkome Dolcu. Za analizu usklađenosti Zagorkinih feminističkih i političkih stavova s njezinim književnim djelima koristila sam romane *Kći Lotrščaka, Kamen na cesti i Republikanci*. U njima sam tražila izražene vrijednosne stavove o pitanjima ravnopravnosti spolova, pitanjima položaja onodobne Hrvatske u sastavu Austro-Ugarske Monarhije i pitanjima položaja običnog čovjeka iz naroda u odnosu prema moćnicima vremena. Zagorka se aktivno zalagala za ravnopravan položaj žena u društvu, što je jedan od razloga zbog kojih nije imala primjereni status u hrvatskoj književnoj kulturi, tako da se tek u kasnijim desetljećima 20. stoljeća izrazitije počeo vrednovati njezin književni i novinarski rad. Diplomski rad koji slijedi podijeljen je u šest cjelina: Zagorkina biografija; njezina feministička uvjerenja i djelovanje; njezina politička uvjerenja i djelovanje; feminizam u odabranim Zagorkinim romanima; politika u tim romanima te kompatibilnost žanra romanse s njezinim feminizmom. Započinjem Zagorkinom biografijom, koja se temelji na monografiji Stanka Lasića *Književni počeci Marije Jurić Zagorke*, na biografiji objavljenoj na stranicama Centra za ženske studije, koju je sastavila Slavica Jakobović Fribec te na Hergešićevom predgovoru romanu *Tajna krvavog mosta*. Nakon Zagorkine biografije obradit će njezina feministička uvjerenja i djelovanje te ostala politička uvjerenja i djelovanje kao uvod u analizu njezinih odabranih djela. Podatke u tim poglavljima temeljiti će na autoričinim autobiografskim (*Što je moja krivnja?*, *Tko ste vi?*, *Kako je bilo?*) i biografskim zapisima, već korištenima u poglavljju o životopisu, uz dodatak knjige Bore Đorđevića *Zagorka – Kronicar starog Zagreba*. Također, prije same analize feminizma u navedenim romanima obraditi će ukratko feministizam u Zagorkinoj književnosti općenito, a zatim će analizirati konkretna djela i

odraz autoričinog feminizma u njima. Nakon toga slijedi obrada ostalih političkih stavova spisateljice kao uvod u analizu istih djela, ovaj put iz drugačije, političke perspektive. Rad završavam obradom popularnog, trivijalnog žanra romanse unutar autoričinog stvaralaštva. Analiziram potencijalnu opreku između autoričinih feminističkih uvjerenja i djelovanja i pisanja romana u kojima žena traži ostvarenje u zagrljaju muškarca u okviru heteroseksualnog braka. Analizi prethodi općenita teorija romanse predstavljena u radovima Northorpa Fryea *Anatomija kritike* (2000) i Janice Radaway *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature* (1991). Sama analiza se temelji na pogledu suvremenih feminističkih književnih teoretičarki na to pitanje i na izjavi same autorice u svome članku *Hrvatske žene i politika* (1908), pisanim za *Obzor*.

2. Biografija Marije Jurić Zagorke

Slika 1. Marija Jurić Zagorka

Marija Jurić Zagorka prva je profesionalna novinarka na hrvatskim prostorima i najčitanija hrvatska spisateljica. Nejasnoće oko datuma njezina rođenja riješene su tek 2006. godine, kada je Slavica Jakobović Fribec objavila točne podatke ustanovljene istraživanjem Knjige rođenih. Ti podaci glase: „Marija Jurić, krsnim imenom Mariana, rođena je 2. ožujka 1873. U plemičkoj kuriji Negovec u blizini Vrbovca, kao kći Josipe rođ. Domin i Ivana Jurića, kasatora dobra Negovec u posjedu Ivana grofa Erdödyja, Marijina krsnog kuma“ (Jakobović Fribec). Kao godine rođenja navodile su se 1873, 1876. ili 1879. Na Zagorkinoj nadgrobnoj ploči piše da je rođena 1. ožujka 1879, to bi značilo da je završila osnovnu školu s pet godina, a udala se s dvanaest godina. I Stanko Lasić u svojoj monografiji navodi krivi datum - 1. siječnja 1873. Sama je Zagorka često doprinosila stvaranju tajanstvenosti oko svoga rođenja izbjegavajući navesti točne podatke, odnosno, demantirati netočne (Lasić, 1986: 11). Prema Lasiću (ibid. : 16), „Zagorka je imala nesretno djetinjstvo. O tome ona nije ostavila direktnih

svjedočanstava, ali se njezin roman Kamen na cesti, gdje je opisala svoje djetinjstvo- doista može smatati duboko autobiografskim“.

Nakon Zagorkina rođenja njezini su roditelji preselili na imanje Golubovec, gdje je provela djetinjstvo obilježeno čestim svađama i nerazumijevanjem u obitelji, jer je njezin otac, Ivan Jurić, postao upravitelj imanja baruna Geze Raucha, koji je bio kum Khuena Hédervárya. Zagorkin otac je imao ugledan društveni položaj i solidno imovinsko stanje. Majka joj je bila iz malograđanske obitelji. Imala je dva brata i sestru Dragicu koja je umrla mlada, od tuberkuloze (ibid.: 16-18): „Djetinjstvo je provela u Zagorju koje će ostati jedini pejzaž i njezine opažajnosti, i njezinih sjetnih čežnja, i njezine romaneskne imaginacije. Tu, u blagoj prirodi i među njezinim talentiranim, pomalo rezigniranim, patničkim ali i izuzetno otpornim stanovnicima Zagorka je nalazila prvu utjehu“ (ibid.: 18).

Utjeha joj je trebala jer joj je djetinjstvo prolazilo u znaku patologije majčine ljubomore. Njezina je majka navodno bila lijepa žena, patološki opsjednuta mišlju da je muž, Ivan Jurić, vara sa svakom ženom s kojom bi se susreo:

„Uvijek, svugdje, u svakoj prilici, u iznenadnom susretu ili u svakodnevnoj banalnosti- svi su znaci toj ženi govorili samo jedno te isto: napuštena si, prevarena! Ona se nije predavala, nego je muža napadala, vrijeđala, objeđivala. A on je udarao, kako to biva „normalno“ u našim sredinama. Gospodarske zgrade Rauchova imanja i lijepa kuća u Golubovcu odjekivale su grubim riječima, tupim udarcima, vikom, bijesnim naganjanjima iz sobe u sobu, plačem, pljuvanjem, napinjanjem „kokota“ na puški, bliještanjem oštice noža, izbijanjem zuba, vezanjem za postelju, modricama. Nikada nitko u hrvatskoj književnosti nije sa toliko hrabrosti, literarne prodornosti i samozatajnog razumijevanja opisao pakao vlastitog djetinjstva kao šezdesetogodišnja Zagorka u *Kamenu na cesti*. Te stranice spadaju među najbolje stranice njezine proze, a neke od njih idu u antologijske stranice hrvatske književnosti uopće“ (ibid.: 20).

Bijeg od tako teške situacije opisane u romanu, pronašla je u radu. Pravi izazov i prava sreća što je donosi rad započeo je polaskom u školu. Od prvog pa do posljednjeg dana školovanja, koje je trajalo punih devet godina, Zagorka je bila odličan đak (ibid.: 25). Zagorkino školovanje počinje privatnom podukom zajedno s plemićkom djecom u Rauchovu dvoru. Nakon toga otišla je na školovanje u Varaždin, potom u samostan Sestra milosrdnica u Zagrebu. Unatoč tome što je bila natprosječno darovito dijete, te pisala odmalena i pokretala

učeničke novine, roditelji joj nisu omogućili daljnje školovanje (u Švicarskoj, što je o svom trošku predlagao Rauch). Umjesto toga, nakon šest godina školovanja u Zagrebu, na majčino inzistiranje, roditelji su je povukli ponovno na imanje, gdje neko vrijeme pomaže ocu kod vođenja poslova, a zatim je prisilno, još kao maloljetnicu, udaju za mađarskoga činovnika Andriju Matreya¹, kojega gotovo nije niti poznavala. Riječ je bila o čovjeku koji je, kako ističe Lasić, poput Molérovih likova bio inkarnacija tragične gluposti i komičnog apsurda te patološki škrtač koji ju je izgladnjivao. (ibid.: 41). Taj čovjek, Zagorkin suprug, mađarski željezničar, glavar postaje u Zaboku, bio je znatno stariji od nje, a za ideale svoje mlade žene nije imao nikakva razumijevanja. Zadrti nacionalist, tj. šovinist i k tome pomađareni Slovak, on je pokušao poraditi na velikome djelu kojemu je konačni cilj mađarizacija Hrvatske te je Zagorku pokušao prisiliti da piše za mađarske interese. Brak završava Zagorkinim dramatskim bijegom iz muževe kuće i ne manje dramatskim prekidom s roditeljskim domom. Pozitivno u toj priči je što je izučila za telegrafistku i naučila mađarski, što je, prema Ivi Hergešiću, bilo presudno za njezinu novinarsku karijeru. Prekinuvši veze koje su je vezale uz sav njezin dotadašnji život Zagorka, pustolovno i hrabro, kreće svojim putem. U sebi otad nosi tri velike mržnje: prema odnarođenoj aristokraciji koja služi tuđinu, prema socijalnoj nepravdi i prema diskriminaciji žene kao ravnopravnog čovjeka, tri mržnje kojih se nikada nije odrekla (Hergešić, 1976: 8-9). Udalja se Zagorka, kasnije, i drugi put, za Čeha, Slavka Amadeja Vodvařku. Nije otkriven točan datum njihova vjenčanja, no najvjerojatnije se zbilo negdje potkraj 1910. godine. zajedno su 1910-ih godina osnovali i Društvo hrvatskih novinara (Lasić, 1986: 165). Krajem 1896. postala je članicom *Obzora*, najrenomiranijeg hrvatskog dnevnika. Obzor objavljuje njezin članak „Egy percz“, a urednici koji su ga objavili imali su priličan okršaj sa šefom Šimom Mazzurom kad je saznao da je autor članka žena. No, biskup Josip Juraj Strossmayer je intervenirao pismom i založio se za Zagorku te je ona dobila posao referenta za hrvatsko-mađarsku politiku (Hergešić, 1976: 9).

Kada je početkom 1903. ban Khuen Héderváry naredio da se na svim kolodvorima u Hrvatskoj izvjesi mađarske državne zastave i kad se na novosagrađenoj zgradi željeznice pojavio natpis na mađarskom jeziku, došlo je do eksplozije bunta. Kao da je palo ulje u vatru, nemiri su zahvatili cijelu zemlju. Punih 5 mjeseci tog razdoblja, dok su urednici *Obzora* bili

¹ Lasić navodi da je najvjerojatnije ime prvog Zagorkinog muža Lajoš Nad, zbog spominjanja toga imena u romanu *Kamen na cesti*, no prema suvremenim izvorima, npr. biografiji objavljenoj na službenim stranicama Ureda za ravnopravnost spolova, saznajemo da se zvao Andrija Matrey.

zatvoreni, Zagorka je vodila taj list i bila član glavnog štaba narodnog pokreta. Zagorka je bila osobito ponosna što je u tim danima uređivala *Obzor*. Vjerovala je da je ona spasila list. Zato ju je duboko povrijedila *Obzorova Spomen knjiga* 1936. jer je prešućeno da je bila urednik (Lasić, 1986: 110-111). Potaknuta cenzurom i prijateljskim nagovaranjem samoga Strossmayera, Zagorka se daje na pisanje povijesnih romana. U povijesnom okviru pisac može pokrenuti dnevnu problematiku pa je povijesni roman od Waltera Scotta na ovom velika škola aktivizma. Zagorkini povijesni romani izlazili su u podlisku *Obzora* kao zabavno i patriotsko štivo koje neće previše zapinjati za oko cenzoru. Uz povijesne romane objavljuje s vremena na vrijeme društvene koji obrađuju suvremenu stvarnost, npr. *Tozuki* ili *Crveni ocean*, djela u kojima su izražene smione misli o socijalnoj pravdi. Najpoznatija Zagorkina djela su romani s povijesnom ili pseudopovijesnom pozadinom, *Grička vještica*, *Kći Lotrščaka*, *Gordana* i *Kraljica Hrvata*. Vrijedno je spomenuti i njezin, možda najmanje poznat, roman *Kamen na cesti* koji je Zagorkina romansirana autobiografija (Hergešić, 1976.: 12-14).

Nije toliko poznato da je Zagorka bez sumnje bila i uspješni dramski autor. Badalićeva *Bibliografija hrvatske dramske i kazališne književnosti* (Jugoslavenska akademija, 1948) nabraja 17 Zagorkinih komada i veoma brojne kritičke osvrte važnih kritičara na njih. Dramski arhiv HNK-a nam otkriva da je malo koji autor dvadesetog stoljeća bio toliko prikazivan. Prikazano je tamo čak četrnaest Zagorkinih komada, a u njima su glumili ponajbolji naši glumci i glumice. Zanimljiv je razvitak Zagorke kao dramskog pisca. Počela je jednočinkama, šalama, veselim igrama, lakrdijama i dramoletima u kojima se komika prepliće sa satirom, da bi *Evicom Gupčevom* (1905) dala pučku dramu u pet činova, *Kletvom* (1914) dramatizaciju klasičnog Šenoina i Tomićeva romana. Dramatizirala je i brojne svoje romane. Posljednja drama su joj *Jalnuševčani* koji bi se, po Hergešiću, i danas mogli gledati.

Zagorkino javno djelovanje nije iscrpljeno samo pisanjem. Kao praktični borac za ženska prava u doba kad je feminizam u Hrvatskoj bio nešto nepoznato i čak sablažnjivo, Zagorka djeluje organizirano i osniva Kolo radnih žena, dobrotvorne-patriotske zabave, naprednjačke čitaonice, a svi su njezini novinski tekstovi prožeti strastvenim protestom protiv društvene diskriminacije čovjeka-žene (ibid.: 20).

Godine 1925. Zagorka je osnovala *Ženski list*, jedan od prvih časopisa u Hrvatskoj namijenjen isključivo ženama, časopis koji pobuđuje pažnju i priznanje javnosti. Uz feminističku, imao je i naglašenu patriotsku notu. 1938. izgurana je iz časopisa pod izlikom germanofobije. Nato je osnovala novi ženski časopis koji je nazvala *Hrvatica*, što ustašku

vlast nije spriječilo da list obustave, zaplijene imovinu i Zagorki zabrane javno djelovanje. Nisu je zatvorili, jer je bila stara, ali joj poručuju da je ožigosana kao neprijatelj režima. Prijete joj dražbom pokućstva i deložacijom, a jedna žena koja je bila snažna i vitalna potražila je spas u samoubojstvu. Pokušaj nije uspio, mada nije bio teatralno neozbiljan te je Zagorka dugo nosila posljedice svoga čina. Nakon oslobođenja 1945., koje Zagorka dočekuje s najvećim oduševljenjem, našla se na indeksu nepoćudnih osoba iako zapravo nije jasno zašto. *Slobodna Dalmacija* 1947/8. otkupljuje autorska prava od nje i to je njezin ponovni pozitivan prodor u javnost. Godine 1952. Zagorka je istupila kao samostalni nakladnik surađujući s tiskarom Otokar Keršovani. Djela su joj se otisnula u brojnim primjercima, što je bio veliki uspjeh. Tiskala ih je do smrti. Umrla je u Zagrebu 30. studenoga 1957 (ibid.: 21-22).

3. Feministička uvjerenja i djelovanje Marije Jurić Zagorke

Koncem 19. stoljeća, kao i tijekom ranijih razdoblja europske kulture, u društvu se vjerovalo kako je ženama mjesto u kući. Tek su se rijetke školovale, a još rjeđe su bile one koje su radile, posebice u tradicionalno muškim zanimanjima, kakvo je bilo i novinarstvo. Atmosfera opće nesigurnosti koja je zahvatila hrvatsko društvo krajem 19. stoljeća uslijed neriješenih političkih prilika između Hrvatske i Ugarske države, zatim prodora modernizacije, početaka industrijalizacije i stvaranja građanskog društva, a koji su označavali i rušenje sustava starih vrijednosti, još jače je učvrstila koncepciju moralnog obiteljskog života kao najbolje obrane od vanjskih faktora. Svijet je postao tako neprijateljsko okruženje, a dom sigurna luka i utočište. Unutar tog koncepta još jače se naglašavala potreba ženske vezanosti za dom (Jagić). Lydia Sklevicky smatra da je razlog uspjeha Marije Jurić kao profesionalne novinarke na prijelazu prethodnog u prošlo stoljeće bio upravo njezin militantni feminism. Stoga je smatra zvijezdom povijesti nenapisanog feminizma u Hrvatskoj jer je bila borac za ženska građanska i radnička prava, organizatorica ženskih demonstracija, vizionarka koja je artikulirala svoj vlastiti pogled na emancipaciju žene te književnica koja je afirmirala predodžbu aktivne žene koja ravnopravno sudjeluje i pokreće povjesna zbivanja (Sklevicky, 1996: 145).

U svojoj romansiranoj autobiografiji *Kamen na cesti* Zagorka je žensko pitanje provukla još od najranijeg djetinjstva protagonistice Mirjane koja je predstavlja. Već kao djevojčica primijetila je da su joj uskraćene neke slobode i prava. Možemo samo pretpostavljati je li se tako osjećala i sama Zagorka kao djevojčica. Ono što svakako znamo je da je, čim je pođoraslala, doživjela ozbiljnu prvu nepravdu samo zato jer je žena. Udalj su je na silu za njoj potpuno neprihvatljivog partnera. Srećom, iz toga je braka pobegla i otad kreće njezina borba za ravnopravnost spolova. Na zahtjev Josipa Jurja Strossmayera namještena je u redakciju *Obzora* za političkog suradnika i referenta mađarsko-hrvatske politike (Lasić, 1986: 70).

Predsjednik tiskare, Šime Mazzura, se odupirao njenom zaposlenju ali mu se Strossmayer jasno suprotstavio riječima: „Ako se prohtjelo Svemuogućem Bogu da ženi podijeli jednake umne sposobnosti kao i muškarcu, onda se mi, crvi zemaljski, toj Njegovoj volji pokoriti moramo“ (Jurić Zagorka, 1953: 16). Kada se Zagorka zaposlila u *Obzoru*, odmah je naletjela na zapreku. Predsjednik tiskare ju je pozvao da joj očita lekciju zbog sramote, odnosno kulturnog i moralnog skandala koji bi trebao nastati zbog prisutnosti žene u jednoj ozbiljnoj političkoj redakciji. Njegovim riječima: „Danas nema žene u političkoj redakciji ni u Londonu gdje sufražetkinje redari vuku po ulicama!“ (Jurić Zagorka, 1997: 453). Zagorka o svom položaju u redakciji govori: „Svugdje sam bila dočekivana s nepovjerenjem i prezrom jer je žena u politici u 19. stoljeću bila smatrana poput žene u javnoj kući. U redakciji Obzora svatko me gledao s čuđenjem (...) A ja sam u prvom redu širila feminizam i ženama budila volju da sudjeluju u javnom životu. Moja je težnja uvijek bila emancipacija žena²“ (Đorđević, 1979: 161-162).

Još isti dan kad se odvio spomenuti razgovor sa Šimom Mazzurom Zagorka je pozvala radnice tiskare na razgovor o omalovažavanju ženskog rada i o nepravdi ženskog položaja u društvu i državi. Koliko je u prvoj polovini 20. stoljeća ženama bilo teško ostvarivati ono što su im čak i tada jamčili zakoni i pravilnici, najbolje ilustrira Zagorkino iskustvo s naplatom vlastitog rada. U različitim redakcijama, često je pisala potpuno besplatno. A kad bi dobila plaću, ona bi uglavnom bila daleko manja od one koju su, i za puno manje posla od onoga što ga je ona obavljala, dobivale njezine muške kolege: „Osjećala sam se mašinom dizalicom tiraže gospodi dioničarima, dok sam ja često založila svoj jesenski kostim, da kupim drva za

² Đorđević navodi ulomak intervjuja sa Zagorkom koji je proveo novinar *Starta* Alekса Vojinović

zimu. Još danas imadem založnice, čak i na 6 kruna, koje nisam mogla iskupiti, jer sam i usred rata imala 150 kruna plaće, a drugi članovi 250 i 350!“ (Jurić Zagorka, 1997: 479).

Sastanci na kojima je poticala žene na aktivizam su se ponavljali te su doveli do osnivanja Kola radnih žena, koje je okupljalo 37 radnica tiskare, tvornice cigara i kožarnice te dvije učiteljske pripravnice i dvije sobarice. Ubrzo joj je predsjednik tiskare, Šime Mazzura, zaprijetio otkazom te ju je redarstvo obavijestilo da deset muških građana podnosi prijavu protiv nje jer okuplja radnice i drži predavanja o borbi za ravnopravnost. Dobila je dva dana zatvora, što prkosnim i nepokolebljivim stavom povećava na osam nakon što je prozovu ludom (Jurić Zagorka, 1997: 454).

Doista, iskoračivanje žene iz propisanog joj mesta (supruga, majka) bivalo je protumačeno kao siguran simptom ludila. No, Zagorka ne posustaje. Objavljuje u *Obzoru* seriju portreta žena (1901-1903), čime svjedoči o intuitivnoj spoznaji nužnosti upisivanja žena u povijest. Drži na stotine predavanja po zemljama Austro-Ugarske Monarhije o problemima i pravima žena, o ženskom glasačkom pravu te o važnosti solidarnosti. Godine 1909. sudjeluje u polemici o rodnim ulogama „Napredna ženi i današnji muškarci“, u kojoj formulira svoj pogled na emancipaciju žena. U Zagorkinoj viziji, „napredna žena“ skladno sjedinjuje „čovjeka i ženu“: ona mora izgrađivati sebe u tom idealu, a muškarca odgojiti da joj prizna ljudskost (Sklevitzky, 1996: 246-247). Na feminističke tekstove odgovorio je Antun Gustav Matoš člankom „Naprednjače i brak“. Matoš je ženu sveo samo na dvije dužnosti, da rađa djecu i da bude ljubavnica mužu, dok Zagorka rješenje razlike među spolovima vidi u, kako je već navedeno, jedinstvu u kojem će biti sačuvan ženski princip, ali i sadržan muški. Zalaže se za sintezu muškarca i žene, dakle, rješenje nije da žena ubije ženu u sebi i pretvori se u ženskog muškarca. Treba ostati ženom, ali istovremeno postati muškarcem, čemu se Matoš narugao kao feminističkom pokriću za hermafroditstvo i izlikom za prostituciju (Lasić, 1986: 173). Godine 1925. Zagorka je pokrenula, zajedno s jednim zagrebačkim poduzetnikom, list za domaćice, koji je sama nazvala *Ženski list*. Na takav poslovni potez potaknuli su je ljudi iz njemačke izdavačke kuće Ullstein, koji su joj ponudili da u Zagrebu uređuje hrvatsku inačicu jednoga njemačkog časopisa za žene. Ona to doživljava kao novi pokušaj germanizacije kojoj se tijekom čitavog života oštro protivila te odbija njihovu ponudu ali usvaja ideju (Jurić Zagorka, 1997: 486). Polazi od feminističkih ideja koncipiranih potkraj 19. st., kojima se zagovarala teza o napretku ljudskog društva ako u njemu neće biti spolne diskriminacije, a te je ideje nastojala prenijeti osnivanjem časopisa (Tvorić, 2009: 98). Takav list bio je nešto posve novo na hrvatskom tržištu tiskovina. I prije su postojale novine namijenjene isključivo

ženama, no one su uglavnom bile specijalizirane, namijenjene pripadnicama točno određenih zanimanja ili ideološki obojene. *Ženski list* bio je namijenjen ženama pripadnicama svih slojeva. Magazin je donosio novosti iz ženskih udruga diljem zemlje, poučne tekstove o važnim ženama u domaćoj i stranoj povijesti, literarne uratke, savjete za domaćinstvo, zdravlje, modu i sl. Uz pomoć svojih tekstova Zagorka među ženskom publikom širi liberalne ideje i daje ženama do znanja kako se mogu i trebaju izboriti za svoja prava i bolji položaj u društvu (Trgovac Martan). Zagorkina uvjerenja za mnoge su u to vrijeme, čini se, bila suviše liberalna i slobodoumna jer je 1938. izguruju iz časopisa pod izlikom germanofobije: „Godine 1938. uvjerili su vlasnike 'Ženskog lista', da će Stojadinović obustaviti taj mjesečnik, zato što ga uređuje novinarka, koja je vodila pokret protiv njemštine, a ona urednica koja im se nudi na moje mjesto, imade podršku seljačke stranke s vodstvom na čelu. Vlasnici me otpuste bez otkaza“ (Jurić Zagorka, 1997: 493).

Nakon toga, već u prosincu iste godine Zagorka pokreće časopis *Hrvatica*. Prvi broj bio je otisnut u nakladi od nevjerojatnih 15 tisuća primjeraka. Srećom, pokazalo se kako je puno više stvarnih Hrvatica koje dijele Zagorkin, svjetonazor pa većina pretplatnica *Ženskog lista* prihvaća Zagorkine nove novine. Sve tekstove u *Hrvatici* Zagorka je pisala sama. Pisala je o hrvatskoj tradiciji i povijesti, ponovno svojim čitateljicama donosila različite savjete vezane uz kućanstvo i zdravlje. Iz stranih časopisa prenosila je novosti o svjetskim modnim trendovima, objavljivala čak i skice i krojeve za žensku odjeću. Nastojeći kod žena probuditi revolucionarni duh, piše o pravima žena i potiče borbu za postizanje ravnopravnosti s muškarcima. Istiće ulogu žena u borbi za očuvanje hrvatstva kroz zanimljive crtice u kojima opisuje konkretnе događaje, poput protesta Zagrepčanki protiv bana Khuena Héderváryja, stavljanja hrvatske zastave na mađarski vlak u Gorskom kotaru, što su inicirale tamošnje seljanke i sl. Zagorka je nastojala svojim radovima pokrenuti žene na otpor i borbu za svoja rodna prava (Trgovac Martan). Jedan od načina na koji je to činila jest pisanje teksta *Neznana junakinja hrvatskog naroda* s ciljem dokazivanja da su žene aktivno sudjelovale u stvaranju povijesti. Tekst je nastao 1939. godine i opisuje niz događaja iz ženske povijesti. Prvotno je izlazio u nastavcima u *Hrvatici*, a kasnije je objavljen kao samostalan tekst. Namjera je teksta dokazati da su žene aktivno sudjelovale u povijesnim događajima, što je nepravedno zanemarivano (Ograjšek Gorenjak, 2008: 47). Razloge objavljivanja teksta Zagorka objašnjava ovako:

„I tako vršeći dužnost svojeg zvanja morala sam gledati svojim očima, kako su naše žene sudjelovale u svim ovim borbama. U više nego četrdesetgodišnjem gledanju

sakupila sam golemu zbirku živih dogadjaja i primjera, koji sami po sebi ilustriraju hrvatsku ženu. I zato kao ženski novinar smatram svojom dužnošću, da to ne ponesem u grob, nego da sakupljene bilješke predam Hrvaticama, naročito novoj generaciji, kako bi ova upoznala ličnost svojih majki i baka“ (*Hrvatica*, 1939, br. 1: 7).

Zanimljivo je da je upravo u *Hrvatici* provedeno jedno od prvih domaćih ispitivanja javnog mnijenja. Zagorka je među svojim čitateljicama provela anketu postavljajući im tri pitanja: „1. Koji je najveći događaj Vašega života? 2. Da li Vas veseli Vaše zvanje i zarada ili biste radije živjeli samo kao majka i kućanica? 3. Što biste predložili zakonodavnome tijelu da imate aktivno ili pasivno pravo glasa?“. Odgovori koje su joj slale čitateljice, potvrđuju kako su Hrvatice tog vremena bile napredne u svojim razmišljanjima, prosvijećene i načitane i veoma nacionalno osviještene. Jedna od njih, žena sa sela imenom Antica Dobrić, piše: “Da sam izabrana u parlament predložila bih slijedeće: ... Dala bih narodu škole i pitke vode! Ne bih dala da naši radnici i seljaci traže kruha po tuđim zemljama, niti bih dopustila da mnogo hrvatske siročadi plače za neznanim grobovima, podalekim nepoznatim rogovima ...” (*Hrvatica*, 1939, br. 2: 49).

Hrvatica se odlično prodavala. Zagorka je konačno radila ono što je voljela i što ju je ispunjavalo. No, nesreća ju je brzo snašla pa je i toj sreći u kratkom roku došao kraj. Godine 1941., nakon ustaške okupacije Zagreba, nova vlast zabranjuje Zagorki objavlјivanje *Hrvatice*. Kao što je već navedeno u tekstu o Zagorkinoj biografiji, ustaška joj je vlast zaplijenila svu dotadašnju zaradu od pretplata, iz stana u kojem je uređivala list odnijeli su joj čak i pokućstvo. Bio je to strahovit udarac za ženu čiji je život bio već obilježen poniženjima i šikaniranjem. No, vlast joj je oduzela sve. Nije to mogla podnijeti. Nakon gašenja *Hrvatice*, kako je već spomenuto, pokušala je izvršiti samoubojstvo. U svom stanu na Dolcu popila je otrov. Pronašli su je u posljednji tren, već onesviještenu, te su je ipak uspjeli povratiti iz mrtvih (Trgovac Martan). Nakon toga Zagorka je spriječena u novinarskom i aktivističkom radu, a njezine feminističke ideje bivaju otad izražavane samo u njezinim književnim djelima.

4. Politička uvjerenja i djelovanje Marije Jurić Zagorke

Već zarana Zagorka pokazuje interes za politiku. Godine 1885, kao polaznica petog razreda, izaziva poznati incident s Khuenom Héderváryem. Khuen je jednom prigodom te godine posjedio Gezu Raucha na njegovom imanju te je u njegovu čast održana svečanost. Među raznim govornicima koji su ga pozdravili bilo je, kako je to obično bivalo na takvim događanjima, i jedno dijete, kćerka Rauchova upravitelja, Marija Jurić. Zagorka je održala takvu „zdravicu“ da su se svi zgrozili i prekinuli je: pozvala je Khuena da obrani Hrvatsku od Mađara! Istraga koja je odmah uslijedila pokazala je da je sve to učinila bez ičije inicijative, a čast očeva je bila spašena i Zagorka vraćena u samostan (Lasić, 1986: 31).

Narod je bio ono kolektivno vlastito ime koje je bilo na umu svih Hrvata druge polovice 19. stoljeća. Ideja naroda Zagorku je snažno privlačila i u njoj su se razvijali patriotski osjećaji. U petom razredu, u doba spomenutog incidenta, kada kulminira njezin naivni nacionalno-socijalni protest protiv nepravde, Zagorka je napisala svoju prvu patriotsku pjesmu o žrtvovanju za domovinu, koju je čuvala do svoje smrti. Godinu ili dvije poslije, napisala je i svoju prvu patriotsku dramu u stihovima *Katarina Zrinska*, što, prema Lasiću, pokazuje da se njezin intimni doživljaj hrvatske sudbine uskladio sa starčevićanskim zrinsko-frankopanskim mitom, jednim od dominantnih mitova s kraja stoljeća (Lasić, 1986: 37). Sljedeći njezin politički tekst objavila je u krapinskom đačkom listu *Zagorsko proljeće*, koji je uređivala kao M. Jurica Zagorski. Uvodni članak koji je napisala imao je naslov „Duh Matije Gupca optužuje – što kasnija pokoljenja nisu iskoristila prolivenu krv i još danas robuju“ te je u njemu ustvrdila da bi Matija Gubec bio razočaran današnjim ropskim stanjem hrvatskoga naroda. Nakon toga „uhvaćena“ je kao autor toga članka te joj je saopćeno da: „se ostavi ludoga piskaranja jer će je kao ženu svi zbog toga prezirati“ (ibid.: 47). Nakon toga udaju je za prije spomenutoga Andriju Matreya, kojeg kasnije u svojim memoarima naziva izrazitim mađarskim šovinistom. Kada su zagrebački đaci 16. listopada 1895. na Jelačićevu trgu zapalili mađarsku zastavu, zatraženo je od Zagorke da, kao Hrvatica u Mađarskoj, osudi taj događaj. Odbila je, a kada je Matrey uvidio da je napisala pjesmu u kojoj slavi te iste zagrebačke đake, spremao se da je proglaši ludom i strpa u sanatorij. Srećom, pobegla je u Hrvatsku. Točnije sakrila se kod ujaka u Srijemskoj Mitrovici (ibid.: 50-51). Tamo je boravila sve dok nije još jednom svoje pero usmjerila protiv mađarizacije člankom za koji je dobila ideju čekajući vlak na hrvatskoj željezničkoj postaji gdje su zaposlenici, blagajnici i

konduktori, govorili mađarski te tako zbumjivali seljake. Članak *Egy perc*, što je značilo *Jedan časak*, odnosi se na konduktorski povik pred kretanje vlaka, te je polučio veliki odjek. Otada je Zagorka počela pisati u opozicijskim novinama *Hrvatski branik* i objavljivati pod pseudonimima. No, ujak joj je saznao za to i tada je, uz uvrede, izbačena iz njegove kuće u kojoj su prekinuli veze s njom (*Hrvatica*, 1939, br. 2: 61). Nakon što se smjestila u Zagrebu, Zagorki je palo napamet kako nastaviti sa svojim političkim angažmanom pišući za novine. Uzima u ruke glavno glasilo mađarske Košutovske opozicije *Magyar- Orszag* i glasilo pučke katoličke stranke *Alkotmany* te shvaća da na svim stranicama napadaju vlast Khuena Hédervárya i njegovo vladanje Hrvatskom jer su tako vodili bitku protiv svoje vlade koju su htjeli srušiti. Stoga je odlučila surađivati s njima i slati im redovite izvještaje iz Zagreba kao ilustraciju loše khuenovske politike. Ti su članci razbjesnili članove vladajuće stranke u Saboru i žestoko su optužili članove opozicije da ih kleveću. Kada je Zagorka vidjela utjecaj svojih članaka, zatražila je mjesto u *Obzoru*, glavnem glasilu opozicije u Hrvatskoj i dobila ga. Zaposlili su je da prevodi na hrvatski mađarske članke o Hrvatskoj (*Hrvatica*, 1939, br. 3: 136). Prema Lasiću, podaci iz Zagorkina pera koje ovdje navodim su ipak možda imali malo drugačiji kronološki tijek (Lasić, 1986: 70). Koliko joj je njezin novinarski rad i politički angažman bio važan, upućuje činjenica da je, iako je jako skromno bila plaćena za svoj rad i teško živjela, odbila bez premišljanja očevu ponudu da joj isplaćuje veliku mjesečnu rentu koju je uvjetovao njezinim odreknućem od pisanja i politike.

Osim u političkoj borbi protiv Khuena, 1890. angažirala se i u političkoj borbi protiv germanizacije i „švpčarenja“, pomodnog korištenja njemačkog jezika u razgovoru da bi se ostavio „nobl“ dojam na sugovornika. Zagorka se odlučila suprotstaviti toj stoljetnoj praksi. Stvorila je uličnu organizaciju đaka, studenata i djevojki te su zajedno zaustavljali ljudi i upozoravali ih da govore hrvatski. Zbog toga je dobila još jedan od svojih pogrdnih nadimaka, „svabožderka“ (ibid.: 75-76).

Početkom 1903, kada su se na svim kolodvorima izvjesile mađarske zastave, počeo je val demonstracija. U Zaprešiću je došlo do pobune među seljacima pa su pobijeni. Val demonstracija je postao još veći i nemiri su zahvatili zemlju. Khuen je tada pozatvarao ključne „obzorovce“ te je Zagorka ostala uređivati novine (ibid.: 110). No, nije stala samo na tome. Organizirala je misu zadušnicu za zaprešićke seljake i prosvjed protiv Khuena sa preko devetsto žena. Zagorka i žene koje je okupila podijelile su za vrijeme mise trobojnice sa crnim velom i zatim otišle pred bansku palaču i otpjevale hrvatsku himnu. Zatim je Zagorka zaorila : „Dolje krvnik Hedervary!“, a žene su ponavljale za njom (*Hrvatica*, 1940, br. 3 i 4: 22 i 13):

„Stražar je tamo na trgu zinuo jadnik kao morski pas, samo što nas nije progutao. Izašlo je oko 900 do 1000 žena iz crkve. Stale smo pred banskom palačom i zapjevale himnu. Zapovjednik je odjela redarstva dao nalog i odmah poslao na telefon. Znali smo, što to znači. Zatim viknemo gospodjama: 'Za nama – Hedervaryu podoknicu'. Nijedna nije izašla iz reda. Brzo smo požurile naprijed, kao da tobože hoćemo otići s trga, ali naglo zaokružismo i pred bansku palaču. Tu mi se pružila prilika, da i ja jednom budem neki general“ (*Hrvatica*, br. 4, 1940: 13).

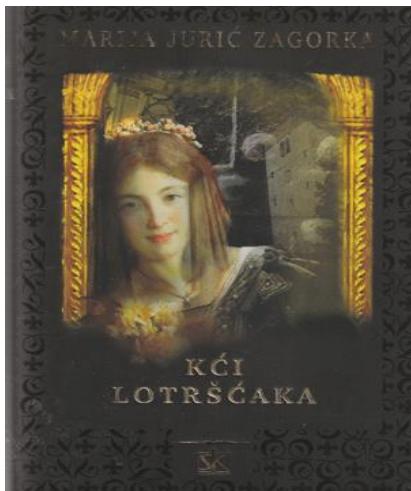
Prema Zagorkinim riječima, protest je s prozora gledao sam Héderváry i bio šokiran, zapanjen, ljut i da bi prikrio buru emocija, podrugljiv (Đorđević, 1965: 107). Nakon tog javnog istupa, završila je u zatvoru. Ubrzo je puštena zbog pritiska na Khuena da je zatvorio ženu. Nakon toga organizirala je seriju demonstracija od kojih je najpoznatija ona kada je bengalskom vatrom osvijetlila spomenik banu Jelačiću (Lasić, 1986: 115). Političku protukhuenovsku publicistiku koju je pisala sakupila je u knjizi *Razvrgnute zaruke*. Jedan od značajnijih iskoraka u Zagorkinoj karijeri bilo je izvješćivanje sa sjednica hrvatsko-ugarskog sabora u Budimpešti 1908. godine. U društvu kolega novinara iz čitave Europe, Zagorka je bila jedina (ženska) izvjestiteljica iz sabora. Zagorkina izvješća o političkim raspravama u saboru izazivala su veliku pažnju javnosti u Hrvatskoj. Javno mnjenje o aktualnim političkim zbivanjima u zemlji bilo je uvelike oblikovano upravo na temelju Zagorkinih tekstova. S obzirom na to da su oni bili protumađaronski obojeni i veoma čitani i utjecajni, mađarska vlada pokušala ju je pridobiti na svoju stranu i zaustaviti njezino pisanje. Međutim, nije im uspjelo. Nisu je plašile prijetnje, niti je pristajala na pokušaje podmićivanja. U autobiografiji *Što je moja krivnja* detaljno opisuje kako su joj čelnici mađarske vlade nudili velik novac da bi jedno od izvješća napisala prema sugestijama šefa tadašnjeg „presbiroa“. Međutim, Zagorka ih kategorički odbija (Jurić Zagorka, 1997: 467). Za daleko veću plaću od one koju je primala u Hrvatskoj, nudili su joj posao i u mađarskim novinama *Pester Lloyd*, u domaćim *Narodnim novinama*, koje su također bile u suglasju s politikom vladajućih, no Zagorka ostaje vjerna sebi i svojim uvjerenjima. Jedan od najvažnijih trenutaka u Zagorkinoj karijeri bilo je praćenje tzv. Friedjungovog procesa u Beču. Godine 1909. austrijski povjesničar Heinrich Friedjung, sveučilišni profesor, optužio je hrvatsko-srpsku koaliciju, naročito Frana Supila. Optužio ih je na temelju nekih dokumenata da surađuju sa srpskom vladom i da za to primaju novac. Za praćenje cijelog procesa *Obzor* je poslao u Beč Zagorku. Suđenje je izazvalo i

veliko zanimanje stranih medija koji nisu u potpunosti poznavali situaciju u Hrvatskoj i Srbiji te su tražili od Zagorke da ih uputi u okolnosti. Upravo zahvaljujući toj Zagorkinoj intervenciji, i strani mediji staju na stranu političara iz Hrvatske i Srbije. Proces je završio u korist hrvatsko-srpske koalicije jer se ispostavilo da su „dokumenti“ bili krivotvoreni. No svojim se uplitanjem Zagorka silno zamjerila austrijskoj vladi. U zapisima *Moje pravo i dužnost* piše kako joj je jedan austrijski ministar u tijeku procesa nudio mito ukoliko prestane prenositi stranim medijima istinu te pristane izvješćivati prema napucima austrijske vlade. I tu ponudu, unatoč prijetnjama, Zagorka odlučno odbija (Kuhar, 2012: 204). U tome istom razdoblju državnih procesa protiv pobunjenika, prvenstveno đaka, stavljen je pred sud i August Cesarec i povodom toga događaja Zagorka piše tekst u njegovu obranu, koji ilegalno daje tiskati i raspačava dijeleći ga i podmećući u knjižnicu (Hergešić, 1976: 17). Politički Zagorka ratuje i s Peštom i Bećom i s onima koji ih pokorno služe, ali i s opozicijom kad taktizira i radi kompromise. Ona je u više navrata dokazala da za takve kompromise nije spremna pa i kada joj pristupe njemački nakladnici da bi osnovali s njom *Ženski list*. Ona ga je osnovala sama i u njemu i u *Hrvatici* izražavala ideje za koje se borila čitav život. Također, ratuje i protiv ideje elitizma. S kolegicom Željkom Frangeš je došla do zaključka da je u kraljevskoj Jugoslaviji sve na liniji položaja preuzvišenih, bogatih i povlaštenih, pogotovo kod žena, na čelu s Gospojinskim klubom za elitu. Odlaze u klub na sastanak te im Zagorka održava govor o tome kako su stara vremena prošla, naslovi i položaji padaju, a vrednuje se jedino radna sposobnost i poštenje. Trajala je veoma strasna debata, a sve je završilo tako da se Gospojinski klub raspao, a osnovao novi, Demokratski klub na čelu sa Željkom Frangeš (Jurić Zagorka, 1997: 484).

5. Feminizam u Zagorkinoj književnosti

Najveći dio Zagorkinih radova su manja djela – pripovijetke, crtice, satirički feljtoni i jednočinke. Njihovu osnovnu radnju čine dramatski ili komični sukobi do kojih dolazi zbog nepoštivanja prava i sloboda pojedinca, osobito žena. Zagorkin dramski prvijenac je jednočinka *Što žena umije*, koja tematizira položaj žene u braku i stalnu borbu između muža koji želi biti ženin gospodar i žene koja ne želi biti njegov rob. Njezine jednočinke propituju mušku taštinu i samouvjerenost, pitanja bračnog života i ljubavi i položaj žene u braku. Osim već navedene, poznatija među njima je i, izvedena u čast zakašnjele desetogodišnjice rada, 1908., drama *Intermezzo*, koja ističe žensku inteligenciju kao uvjet za sretan brak (Lasić, 1986: 98-99). Zagorkino prvo opsežno dramsko djelo je drama u pet činova, do danas netiskana, *Evica Gupčeva*. To je drama o pobuni hrvatskih seljaka pod Franjom Tahijem na čelu s Matijom Gupcem, u kojoj ključnu ulogu heroine ima hrabra i snažna žena, Gupčeva zaručnica Evica (Lasić, 1986: 104). Nakon prvih godina njezina stvaralaštva koje su prvenstveno bile obilježene novinarsko-publicističkim radom i političkim aktivizmom, nakon bečkih procesa i uvjetovanja suradnje s *Obzorom*, počinje Zagorkino najplodnije književno razdoblje, u kojemu piše mnoge, većinom povijesne, romane (Zagorka, 1997: 471). Glavni likovi, nositelji temeljnih ideja u tim romanima su žene. One su glasnogovornice Zagorkinih ideja, političkih, feminističkih, i etičkih i uvijek su u središtu radnje te djela često nose njihova imena (*Gordana, Jadranka, Kontesa Nera*). Zagorkini likovi su „krijeposne žene postavljene u rivalitetna stanja prema destruktivnim i dijaboličnim pojedincima, nerijetko također ženama, no naglašena je suradnja s muškim pozitivnim aktantima, njihov ravnopravan prinos s(p)retnom kraju“ (Dujmić Dejtoni, 1998: 164).

5.1. Feminizam u romanu *Kći Lotrščaka*

Slika 2. Naslovica *Kći Lotrščaka*

Kći Lotrščaka je Zagorkin povjesni roman objavljen 1921. godine, kojemu je glavna radnja smještena u Zagreb šesnaestog stoljeća. Glavni lik romana je Manduša, mlada ljepotica dobrog srca. Kada čovjek nazvan od strane svećenstva Antikristom, dođe u grad i razori lokalno okupljalište, svećenstvo ga osudi na egzekuciju. Nakon što je biskup javno obznanio istinu o njezinom podrijetlu, kako je zapravo siroče, ostavljeno nakon rođenja na pragu kule Lotrščak, Manduša postaje društveno nepoželjna, te se odluči spasiti odlaskom iz sredine u kojoj je rođena spašavajući Antikrista, pravim imenom Divljan, od smrti, udavši se za njega. On pristaje te Divljan i Manduša oboje budu protjerani iz grada i njihova komplikirana priča se pretvara u pustolovinu u kojoj je centar bitka hrvatskog turopoljskog plemstva protiv strane vlasti Brandenburgovih, koji su ujedinjeni s Kaptolskim klericima. Ovaj Zagorkin roman možemo promatrati kao idealnu romansu ili mit o ljetu prema Northorpu Fryeu (Frye, 2000: 220). Središnja priča romana prati odnos glavne junakinje Manduše i junaka Divljana te razvoj njihove ljubavi, koja, sukladno pravilima romanse, završava sretno (Kolanović). Feminističku crtu romana vidimo već u tome što je glavni lik žena koja se nije samo pomirila s nesretnom sudbinom već je odlučila uzeti stvar u svoje ruke i promijeniti svoje okolnosti. Time i spašava jedan život, čime odmah pokazuje čvrst i snažan ali i samilostan karakter. Maša Kolanović smatra da je Manduša inteligentna, neovisna, hrabra, strastvene naravi, ljepotica i nevina u seksualnom smislu, idealna junakinja idealnih romansi. Barem je tako doživljavaju čitateljice čiji se čin čitanja odvija unutar konteksta patrijarhalne strukture dok se

čitateljicama koje već računaju s rodnom ravnopravnošću ona može činiti ovisnom o muškom partneru, pomalo budalasta, čak i patetična. Čitati Zagorkin roman iz potonje perspektive, prema Kolanović, na ovom bi mjestu bilo neprimjereno, s obzirom na to da je poznato kako je Zagorka svoje romane pisala s eksplisitnom feminističkom sviješću, boreći se za ravnopravnost koju je u to vrijeme trebalo tek uspostaviti na temeljnoj razini (ibid.). Kako tvrdi Frye, junaštvo u romansi očituje se kroz patnju, izdržljivost i podnošenje boli, jednom riječju trpljenje, čiji su glavni nositelji ženski likovi. Frye pasivnost junakinje tumači kao prikriveno aktivno stanje junakinje jer upravo junakinja upravlja radnjom, odnosno junakom koji mora igrati po njezinim pravilima. Manduša tako usmjerava Divljanovo ponašanje i upravlja njegovom sudbinom već na početku romana spašavajući ga od smrti udajom. Osim povremene pasivnosti junakinje, u romanu je prisutan još jedan patrijarhalni element, važnost očuvanja junakinjina djevičanstva. Mandušina nevinost je konstantno ugrožena kroz čitavo djelo i ona ga cijelo vrijeme „spašava“. Za razliku od Manduše, Rosanda, negativka, je seksualno aktivna, ne traži ljubav, nego moć i seks i ne ovisi emotivno o muškarcima kao Manduša o Divljanu. Ovakav vrijednosni stav romanse u kojem je djevičanstvo ženi isto što i muškarcu čast odražava patrijarhalni stav društva. Frye naglašava da je odgađanje junakinjina seksualnog iskustva važno za strukturu romanse jer se time produžuje radnja i odlaže kraj naracije (Freye, 1976: 70-73). Problem pozitivnog vrednovanja junakinjina djevičanstva može se, prema Ann Snitow³, oslabiti i relativizacijom koja te tekstove ne mora nužno teretiti za proizvodnju takve pozicije jer samo odražavaju postojeći tradicijski sustav vrijednosti konteksta radnje romanse (Kolanović). Glavni muški lik, Divljan je tipičan predstavnik idealnoga junaka romanse, prema Janice Radway. Snažan je, izrazito muževan, fizički veoma atraktivan, vođa je „odmetničke“ družine i veoma hrabar. Istodobno, iako veoma muževan, neprestano se naglašava i njegova „meka“ strana (Radway, 1991: 54). Ispod uloge buntovnika kriju se srdačnost, ljubav, privrženost i nježnost za junakinju. Za idealnoga junaka romanse upravo su izrazito važne binarne opreke kojima je okarakteriziran: obrambena hladnoća i nježnost, agresivnost i briga za junakinju, muškost i dječaštvo itd. Tu drugu, topliju stanu njegove ličnosti redovito naslućuje glavna junakinja, transformirajući ga u subjekt koji ju je sposoban nježno voljeti i biti prema njoj brižan. Tako je i u *Kćeri Lotrščaka*, gdje Divljan postaje vjeran i odan muž (Kolanović). Prema Radway romansa nikad nije samo ljubavna

³ Kolnović se poziva na Snitow i njezin tekst *Mass Market Romance: Pornography for Women is Different* (1996).

priča, nego je uvijek i istraživanje o značenju patrijarhata za žene i čest je odabir žanra feminističkih spisateljica (Radway, 1991: 17). Upravo u tome vidimo razlog zašto se Zagorka odlučila za žanr romanse. Ona, uz pomoć tipičnog ženskog žanra širi feminističke ideje među svojim čitateljicama:

„Kći Lotrščaka u svojoj se reprezentaciji glavnoga ženskog lika uklapa u naznačeni obrazac idealne romanse sa svim ambivalentnim učincima koje takva tekstualnost proizvodi za reprezentaciju ženskoga subjekta, no istodobno roman ispisuje neka, za patrijarhalnu strukturu, subverzivna značenja. Ovdje prije svega mislimo na artikulaciju jednoga važnog simboličkog mesta koje u romansi i patrijarhalnoj kulturi zauzima institucija braka. Premda u svojim početnim razmišljanjima Manduša slijedi izrazito tradicionalne mentalne forme, smatrajući da se sa svojih 18 godina mora što prije udati, kada je te iste forme osuđuju s obzirom na njezino nepoznato podrijetlo, ona se koristi institucijom braka u svrhu otpora prema zajednici koja ju je izopćila te po tadašnjem običaju udajom spašava njoj do tada nepoznatoga razbojnika od smrtne kazne. No s obzirom na romantični „must have“ žanra, njezin „slučajni“ bračni odabranik kasnije će, dakako, postati i pravi odabranik njezina papirnatoga srca“ (Kolanović).

5.2. Feminizam u romanu *Kamen na cesti*

Slika 3. Naslovica romana *Kamen na cesti*

Kamen na cesti, roman je koji opisuje život glavne junakinje, Mirjane Grgić, od ranog djetinjstva do njezine smrti. Već u samome imenu glavnog lika vidimo sličnost sa spisateljicom, Marijom Jurić koja je ovim djelom, prema vlastitim riječima i prema Lasiću, napisala romansiranu autobiografiju⁴ (Lasić, 1986: 16). Mirjana odrasta na velikom barunskom imanju kojim upravlja njen otac. Djetinjstvo joj je nesretno, majka i otac se mrze, svađaju i tuku. U tim međusobnim obračunima majke i oca vrlo često stradava i ona, dobivajući nezaslužene udarce i uvrede od majke ako ova umisli sličnost ili suradnju između Mirjane i oca. Dadilja Marta joj svojom toplinom nekako zamjenjuje majku, a društvo očevih radnika i njihove djece joj pruža osjećaj obitelji. No, kako Mirjana uskoro kreće u školu, započinje njezin intelektualni i osobni razvoj. Otkriva se da je vrlo inteligentna, talentirana za pisanje i recitiranje, ali predrasude vremena i društva u kojem živi stavlja brojne prepreke pred djevojke i žene koje se žele obrazovati, pa tako ni Mirjanino školovanje ne prolazi glatko. Posebno se tome protivi njezina majka, koja smatra da se „poštena“ žena nema razloga obrazovati, već se treba udati. Na njeno inzistiranje Mirjana se udaje za Mađara Lajosa Nagyja, koji je mnogo stariji od Mirjane i kojemu je stalo samo do njezinog miraza i tako se završavaju Mirjanini snovi o dalnjem školovanju, glumi i pisanju. U braku je izložena

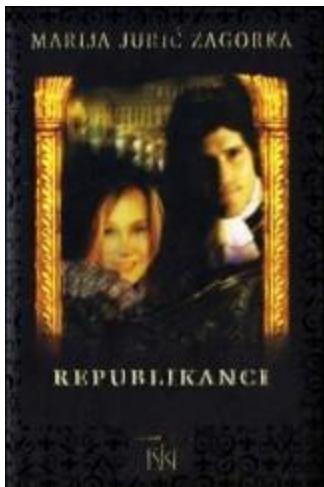
⁴ S tom tezom se ipak ne slažu kasnije proučavateljice Zagorkina romana, Maša Grdešić, Maša Kolanović i Martina Perić, smatrajući *Kamen na cesti*, prije svega fikcionalnim romanom koji se u nekim točkama podudara sa autoričinom životom.

brojnim zlostavljanjima, emocionalnim, psihičkim pa i fizičkim, jer je muž i svekrva izgladnjuju i brane joj govoriti i pisati hrvatski te nakon nekoliko godina takvog braka odlučuje ostaviti muža i vratiti se u Hrvatsku da bi slobodno živjela i radila. Tek povratkom u Zagreb ona shvaća koliko je društvo, zapravo, nesklono ženama poput nje, odnosno ženama koje žele biti neovisne i društveno angažirane. S godinama Mirjani postaje sve teže boriti se s predrasudama okoline, sa siromaštvom, dugovima i činjenicom da je svi smatraju „odurnom muškaračom“ te sve češće pomišlja na samoubojstvo. Na kraju tako i okončava svoj život, utapa se u Jadranskom moru (Perić, 2010: 37).

Ovaj roman izlazio je u nastavcima kao feljtonski roman tipičan za Zagorku i popularnu književnost no ovaj roman, prema Maši Grdešić, nije „ženski“ u smislu trivijalnog i popularnog već je „ženski“ u smislu feminističkog romana (Grdešić, 2008: 639). Kako se u ovom slučaju ne radi o popularnom romanu, nema ljubavnog zapleta sa sretnim krajem već je glavna tema romana podređeni položaj žene u braku i patrijarhalnom društvu. Taj podređeni, neslobodni, položaj najbolje ilustrira ograničenost fizičke slobode kretanja glavne junakinje u svim fazama njezinog života. Prvo je izolirana u domu, ne smije se družiti s drugom djecom a ponekad je majka veže za stablo (krajnji oblik svođenja na niže biće), zatim joj se brani odlazak u Švicarsku na daljnje školovanje, zatim je nasilu šalju u Mađarsku iako ona silno želi ostati u domovini, zatim joj je u braku ograničena sloboda kretanja pa čak i govora i jedenja te na kraju u gradu u kojem ima prividnu slobodu kretanja i rada i financijske nezavisnosti a zapravo je ograničena nepriznatim radom u pokrajnjoj sobici i prijekornim pogledima i odbacivanjem sugrađana koji ne prihvataju ženu bez pratrne (Grdešić, 2008: 648). Mirjana je žena, ali se ne uklapa u zacrtane okvire ženskog roda i ženstvenosti unutar patrijarhalnog poretka, priželjkuje biti muškarac, jer bi tek tada mogla postati čovjek kakav zapravo želi biti. Jedino u tom odustajanju od vlastite ženskosti i svih ograničenja koja sa sobom nosi ženski spol, Mirjana vidi način da ostvari sebe i svoj život, jer muškarac može sve: učiti, raditi na sveučilištu i buniti se (Perić, 2010: 38). Snažan utjecaj na Mirjaninu fantaziju o tome da bude muškarac imaju usmene priče koje je čula od špana Tenšeka. Najveći utisak na nju je ostavila priča o grofici koja je nosila pušku i borila se kao junak. Riječ je zapravo o Stanki iz Zagorkinog romana *Tajna krvavog mosta*. Kada Stanka postaje Stanko, dobiva pravo na slobodno kretanje i javno djelovanje (Grdešić, 2008: 658). Očito je da u ograničenjima koje je ženama nametnuto patrijarhat sa svojim vrlo uskim i rigidnim poimanjima rodnih pozicija i relacija ostaju zaista tek rijetki prostori slobode za ženu. U romanu su naznačena dva tipa takvih slobodnih prostora: prvi su fizički prostori u kojima se

Mirjana može osjećati slobodno i nenadzirano (zagrebački samostan u kojem je provela jedan dio djevojaštva i tavan muževe kuće na kojem je potajno čitala i pisala dnevnik pod izlikom sušenja rublja), a drugi su prostori njenog duha, to su, prije svega, znanje i obrazovanje, ali i rad (od ručnog rada, vezenja, kojim se bavila u vrijeme braka do službovanja u brzoprovodnom uredu i kasnijeg spisateljskog rada), koji joj omogućuje prvi iskorak prema emancipaciji. Tek što se jedna žena izbore za vlastiti prostor, javlja se idući problem. Kako se izboriti za izlazak u prostor javnog? Pitanje izlaska žene u javni prostor i njenog sudjelovanja u javnom životu ključno je za razumijevanje ovog romana. Tu sklonost patrijarhata da s jedne strane omogućuje muškarcima bezgraničnu slobodu kretanja i življenja, a s druge strane postavlja vrlo ograničavajuće zahtjeve pred ženu, Mirjana odbija i shvatiti, i prihvati. Ona uporno i na zgražanje okoline sama živi u iznajmljenoj sobi, sama ide ulicom, sama ulazi u kavane i тамо polemizira sa svojim (ne)istomišljenicima (Perić, 2010: 40-41). Zbog svega toga nazivaju je muškaračom. Mirjana na kraju romana inzistira biti ta muškarača pa i svjesno radikalizira predodžbu drugih o sebi zamagljujući granice između spolova. Tako utjelovljuje androgini model žene i spolnosti koji je Zagorka predstavila u svojem tekstu iz 1909. *Napredne žene i današnji muškarci* (Grdešić, 2008: 661). Takva žena ostvaruje svoju naprednost, androginost i svojim modnim stilom koji joj spočitava prijateljica Ružica: „... ne brineš za svoju vanjštinu, odijevaš se u bluze s muškim ogrlicama i manšetama kao muško-žensko“ (Grdešić, 2008: 659). Preoblačenja Zagorkinih junakinja većinom su u funkciji obavljanja nekog naloga i kratkotrajna, no ovdje je riječ o tipu preoblačenja koji proizlazi iz spoznaje nevrijednosti žene u patrijarhalnom društvu, o nemogućnosti realizacije, nemanju vlastitih prihoda, nemogućnosti slobodnog kretanja te označava prisvajanje inverzne rodne identifikacije (Slunjski, 2009: 148). Za razliku od ostalih njezinih romansi, *Kamen na cesti* jedino je eksplicitno uporište Zagorkinog odstupanja od spolne i rodne binarnosti u fikcionalnoj književnosti. Ovaj roman ne temelji, kao ostale, na ljubavnom zapletu u cilju sretnog kraja, upravo suprotno, završava tragično (ibid.: 141).

5.3. Feminizam u romanu *Republikanci*

Slika 4. Naslovica romana *Republikanci*

Roman *Republikanci* izlazio je u feljtonskom obliku u *Ilustrovanom listu* od 1914. do 1916. godine, a kao samostalna knjiga izlazi tek 1924. godine. Kao povjesni okvir radnje preuzeta je epizoda iz hrvatske povijesti 90-ih godina 18. st., jakobinska urota Ignjata Martinovća (Tvorić, 2009: 101). Paralelno uz povjesno-političku priču o jakobinskoj uroti, odvija se i ljubavna priča čiji su likovi izmišljeni ili su povjesne osobe koje nisu imale bitnu ulogu u stvarnim povjesnim događajima. Glavna junakinja romana je vjerojatno izmišljeni lik, Ksenija Magdalenić, pokćerka bećkog ministra policije, koja od careve špijunke postaje revolucionarka. Ideološku preobrazbu junakinje uzrokuje ljubav prema Delivuku. Pod njegovim utjecajem i utjecajem njegovih drugova koji postaju zajednički drugovi, Ksenija shvaća da je potrebna promjena u Carstvu. Kroz taj lik Zagorkin roman propagira i podržava i modernije koncepcije o ženama, u skladu sa Zagorkinim već osvjedočenim feminističkim stavovima (Fališevac, 2002: 139). Junakinje ovoga romana su lavice, politički aktivne i bore se za svoja načela, i od njih se očekuje da zauzmu mjesto među muškarcima. Zagorka problematizira neka važna pitanja ženske podređenosti u ovome djelu. Muškarci su individue, imaju vlasništvo i moć nad samima sobom, a upravljaju i ženama. Ksenija Magdalenić sigurna je kako sama upravlja svojom sudbinom i odlučuje o svojoj smrti tako što će ispiti otrov, no muškarac joj umjesto otrova daje drugo sredstvo, uskraćujući joj moć izbora. Problematizira se i pitanje braka i slobode. Žena je s udajom gubila neovisnost, odlazila je pravno i svjetonazorski, u vlasništvo supruga, odnosno on je dobivao prava seksualnog

pristupa njezinom tijelu neovisno o njezinoj odluci. Ksenija u nekoliko navrata odbija prošnju kneza Ruspolija, kao i drugi ženski likovi koji odbijaju brak, Vrhovčeva nećakinja i sučeva kći Katica koja balansira između tri prosca. Roman problematizira i pitanje pristanka na spolni odnos izvan braka. Ženino kategorično ne sustavno se obezvređuje. Ksenijino odbijanje cara dovodi do krajnjih granica iskušenja. Time se postavlja pitanje odnosa prema ženi kao prema biću i kao prema svojini, postavlja ga prikazujući nam lik žene-bića da bi potakla društvenu emancipaciju. Roman postavlja i pitanje granice privatnog i političkog. Alojzija Tvoić se poziva na Angelu McRobbie⁵ kada kaže da je mnogim djevojkama bijeg od obitelji i njihovih pritisaka da budu „dobre“ prvo političko iskustvo. Dakle, suprotstaviti se očahu je Ksenijino prvo političko iskustvo, a ne samo intimno. Time poremećuje patrijarhalnu zajednicu suprotstavljujući se njezinim načelima (Tvoić, 2009: 107-109). Zagorka na svakome koraku propituje nekritičko prihvaćanje predrasuda i zastarjelih društvenih normi. Ovaj roman također sadržava motiv preoblačenja ženskih likova u muškarce. Ksenija se prorušava u svoga brata jer joj muška odjeća daje uskraćenu slobodu (ibid.: 114). Ksenija se prorušava i u baruna Olendorfa, pokušavajući izvući urotnike iz tamnice. Preoblačenje u mušku odjeću bira radi jednostavnijeg i sigurnijeg kretanja kroz mjesta i u vrijeme neprikladno za onodobnu ženu. Ksenija se zbog potrebe preoblači i u žensku odjeću, odjeću soberice i obične građanke (Slunjski, 2009: 148). U dvojbi između dva zla, biti careva špijunka ili ljubavnica, izabire ono manje i postaje špijunka te kao glavna junakinja ove romanse pokazuje odmak od tipičnih junakinja žanra preuzimajući osobine koje se inače smatraju muškima. Ona pokazuje hrabrost, spretnost, poduzetnost, lukavost i pamet i s vremenom se počinje boriti i dijeliti ideje muških suboraca, aktivno se uključuje u borbu protiv društvenih nepravdi postajući nositeljica liberalnih ideja samoga romana, osobito one koje se odnose na ukidanje staleških razlika. Borba je duga i teška, puna lutanja i prepreka na putu do veličanstvenog ideal-a – slobode. Zagorka tako lukavo daje svojoj publici štivo koje žele čitati, ali u njega spretno utiskuje svoje feminističke i političke ideje (Tvoić, 2009: 114).

⁵ Poziva se na članak Angele McRobbie *Feminism and youth culture*.

6. Politika u Zagorkinoj književnosti

Već u početku svoje novinarske karijere Zagorka je pisala usputno i satirične jednočinke protiv mađaronske vlade, ponjemčivanja, slabosti političkih vođa i stranaka i protiv društvenih mana. Sve je to izazvalo žestoku reakciju režimskih ljudi pa su novine *Agramer Zeitung*, očito se osjećajući ugroženo, uputile apel javnosti da je se zaustavi jer, kako je napisao ugledni kritičar Otto Kraus: „Izjavljujem da naše društvo mora jednom zauvijek s njom obračunati i neka svi upamte, sve što ova autorica piše, što je napisala ili što bi imala drskosti napisati, jest i ostaje za sva vremena šund literatura za kravarice“. I drugi listovi u službi Mađara i Nijemaca napadali su njezine radevine jer se politika izražena u njima sukobljavala s njihovim interesima (Đorđević, 1965: 124-125). Silvije Strahimir Kranjčević joj to potvrđuje govoreći da je pisala pohvalno o visokom zagrebačkom društvu i pod pokroviteljstvom baruna Raucha da bi joj kritike izrazile pohvalu za djelo (Jurić Zagorka, 1997: 457). Nakon kraćih, slijedi veće dramsko djelo, već spomenuta drama u pet činova, *Evica Gupčeva*. Taj narodno osvještavajući, tendenciozni komad govori o pobuni hrvatskih seljaka u srednjem vijeku, ali zapravo kritizira khuenovski režim u Hrvatskoj. Nakon izvođenja, kritika u *Obzoru* piše: „Žarka nazdravica tiranima, topla himna palim za slobodu, pisana vrućom krvlju... Ona je raspalila srca naše mladeži i klicala zajedno s njima u lice tiranima: Mučite nas, ubijte nas ali nas ipak nećete uništiti!“, i time svjedoči da su Zagorkina djela imala izvanknjiževnu, političku težinu (Đorđević, 1965: 125). Romane, namijenjene širokim narodnim masama, Zagorka je počela pisati na nagovor biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Zahvaljujući njegovoj financijskoj potpori, tiskan je prvi njezin roman *Roblje*. Osim što je Strossmayer bio Zagorkin financijer, on joj je predložio i pisanje romana s građom iz hrvatske povijesti u kojima je vidio način pomoću kojega će se istisnuti strani, uglavnom njemački, romani (ibid.: 127). Na istu ideju je došla i Zagorka pri posjeti knjižari Sokol, u kojoj je vidjela mnoštvo prevedenih njemačkih romana. Zagorka je prijedlog prihvatile i krenula proučavati hrvatsku povijest, a kao rezultat toga proučavanja nastala su brojna njezina djela (Jurić Zagorka, 1997: 471). Povijest u tim romanima služila je kao sredstvo izbjegavanja cenzure pri propitivanju i kritiziranju tadašnje mađarske i njemačke politike prema Hrvatskoj. Zbog jednog od svojih romana završila je i u zatvoru. Riječ je o romanu *Republikanci* radi kojega je optužena da je falsificirala povijest i izmisnila pokret o kojem je pisala samo kako bi propagirala anti-dinastičke težnje. Dokazala je svoju nevinost te

je puštena (Jurić Zagorka, 1997: 480). Osim anti-dinastičkih ideja, ideja hrvatskog osamostaljenja i rodne ravnopravnosti, već smo spominjali i njezine protuelitističke stavove. Sa idejama Karla Marxa upoznala se i oduševila, zbog ideja socijalne jednakosti, još davne 1903. (ibid.: 481). Pod utjecajem ideologije marksizma napisala je roman *Crveni ocean*. To, doduše, nije spriječilo da doživi društveni i radni bojkot u vrijeme socijalizma u Hrvatskoj te potaknuta time piše autobiografiju *Što je moja krivnja?*, u kojoj se pita: „*Godine 1918. štampala sam da će narodi biti sretni u crvenom oceanu jednakosti, a zašto bi baš mene netko u njemu morao potopiti?*“ (ibid.: 497).

6.1. Politika u romanu *Kći Lotrščaka*

Zagorka je bila veliki domoljub, ali i veliki lokalpatriot, voljela je svoj grad i često ga upisivala u svoja djela. Grad Zagreb i njegova prošlost igraju važnu ulogu u Zagorkinim romanima, a u ovome je opisan stari Zagreb, prostorno podijeljen na svjetovni Grič i crkveni Kaptol. U središtu radnje romana je legenda o postanku grada. Glavni lik romana je Manduša, djevojka koja u svome imenu nosi legendu o postanku imena vrela Manduševac i grada Zagreba (Marks, 1996: 360). Njezina ljubavna priča s Divljanom okosnicom je fabule. On je odmetnik, vođa skupine lovaca na rakove, momaka koji su za gričku gospodu lovili rakove, a kada je rakova ponestalo, Gričani su to osudili kao neposluh i oduzeli im sva prava, zbog čega su se oni odmetnuli. Sada po Turopolju vrše pravdu, otimajući od bogataša i dijeleći kmetovima, zbog čega je i Divljanova glava ucijenjena. Ovaj popularni povijesni roman progovara o temi moćnika koji tu moć zlorabe i o temi legitimite stranih vladara u Hrvatskoj. Pritom bismo, prema Kolanović, „trebali imati u svijesti da izvanknjiževni element njezinih popularnih povijesnih romana nije tek društvena determinanata iz koje onda proizlaze njezini književni tekstovi, nego je prije riječ o njihovoј prepletenosti u kojoj jedna i druga sfera međusobno razmjenjuju značenjski kapital“ (Kolanović). Motivacija za pisanje ovakvih romana je već ranije navedena, riječ je o već spomenutoj želji za postizanjem nacionalnoga kontinuiteta (na pisanje ju je potaknuo biskup Josip Juraj Strossmayer kako bi hrvatski čitatelji napokon odbacili njemačko štivo i čitali hrvatske romane), te takvi motivi rezultiraju djelom koje je politički obojeno, nosi neke budničarske pretenzije, snažno se oslanja na nacionalnu mitologiju te se odlikuje naglašenom zavičajnošću i kroatocentričnošću (Nemec, 1998: 74). Ti elementi u ovome romanu vidljivi su u tome što se radnja oslanja na nacionalni,

genealoški mit o postanku imena glavnog hrvatskog grada, što se hrvatski, turopoljski, plemići vrednuju kao pozitivni (čak je glavna junakinja koja je nositeljica ideje dobra i nevinosti njihov izravni potomak) nasuprot stranim plemićima Brandenburg, koji su negativno vrednovani. U djelu je, kao i inače u žanru romanse, prisutan i proleterski element (Kolanović). Svi negativni likovi su moćnici i sve nepravde počinjavaju oni zlorabeći svoju moć. Vidimo to na primjeru Šimuna, grofa Brandenburg i Rosande. Sve akcije pozitivnih likova usmjerene su na borbu protiv moćnika i ispravljanje tih nepravdi.

6.2. Politika u romanu *Kamen na cesti*

Iz radnje ovoga romana možemo uočiti određene sličnosti između Mirjaninog života i života njegove autorice Zagorke, barem u onim osnovnim točkama: nesretno djetinjstvo, prisilni brak, bijeg od muža, spisateljski rad, borbe s predrasudama konzervativnog društva u devetnaestostoljetnoj Hrvatskoj (Perić 2010: 33). Mirjana je rođena u obitelji odanoj mađarskoj politici, otac joj je upravitelj na Rauchovom imanju (kum Khuen Hédervárya), no kada odlazi u samostan na školovanje, upoznaje se s idejama nacionalne pripadnosti i domoljublja te hrvatskog oslobođenja, kojima se zarazi za cijeli život. U to se vrijeme Mirjana prvi put počinje i politički angažirati, najprije govorom tadašnjem banu Héderváryju, u kojem ga moli da zaštitи hrvatski narod od Mađara, a zatim udruživanjem sa starčevićancima među kojima upoznaje doživotnog prijatelja Milana Domića. No, njezina majka već je stvorila druge planove za Mirjanin život. Ona je želi pod svaku cijenu udati za Mađara Lajosa Nagyja (Perić, 2010: 32). Bitna odrednica Mirjaninog identiteta jest etnička. Mirjana je Hrvatica, odmalena sklona domoljubnim idejama i poeziji, a važnost hrvatstva i odanosti domovini posebno dolazi do izražaja nakon udaje za Mađara Lajosa, koji joj želi oduzeti tu bitnu sastavnicu njezine osobnosti. U tom smislu Mirjana biva kroz brak dvostruko traumatizirana i potlačena, kao žena i kao Hrvatica. Od prvih dana braka, njen je muž pokušava silom pomađariti i natjerati je da zaboravi svoj identitet. Najprije joj zabrani pisanje na hrvatskom jeziku, a zatim zahtjeva da Mirjana na mađarskom ne samo govori nego i misli. Upravo zato ona u nastojanju da sačuva barem djeliće svog identiteta, potajno piše dnevnik i pjesme na hrvatskom jeziku i čita u potkovljvu muževljeve kuće, a saveznik joj je mlada sluškinja

Rozika, koja je Slovakinja, i samim time u sličnoj poziciji u mađarskom društvu. Njezin muž uskoro saznaće za poeziju koju je potajno pisala i dolazi na ideju da bi i to mogao iskoristiti. Naređuje Mirjani da piše na mađarskome jeziku kako bi postala slavna mađarska pjesnikinja i na taj način proslavila njegovo ime. Traži od nje da piše o incidentu spaljivanja mađarske zastave iz 1895. Ona je traženi tekst i napisala, ali dakako, kao pohvalu hrvatskim đacima. Naravno da to izaziva burne reakcije, ali za nju nema nikakve mogućnosti odustajanja od toliko bitne odrednice njezinog identiteta jer Mirjana sebe često određuje najprije kao Hrvaticu, a tek onda kao ženu (ibid.: 39-39). Mirjana, dakle, u svom prisilnom i teškom braku, a kasnije tijekom teškog samostalnog života u gradu uspijeva, a usprkos ideoškim ograničenjima i pritiscima, izraziti vlastitu buntovnu perspektivu (Grdešić). Kako je već navedeno, čini to tako da unutar svoje zatočenosti pokušava pronaći prostore slobode. Kao što sama Mirjana kaže, "najveći su bunitelji svijeta upokoritelji" (Jurić Zagorka, 2008: 106), a ona se ne zalaže samo za ženska prava, već i za slobodu svoje domovine, a u nekoliko prilika pomaže lokalnim seljacima u klasnoj borbi protiv plemića. Za Grdešić je to dobar primjer toga kako se značenje koje politički moćne strukture nameću podređenima ne može kontrolirati (Grdešić). Kao što komentiraju ljutiti plemići u dvoru Mirjanina oca: "Vidjet ćeš, sine, kamo to vodi. Najprije pismenost, onda ustavna prava, pa zatim utjecaj u državi!" (Jurić Zagorka, 2008: 223). Napukline u samoj strukturi moći omogućuju otpor. Već je navedeno da je Mirjana uistinu suočena s okrutnim društvenim posljedicama svoga bunda, a budući da nije uključena u nikakav milje ni supkulturu, sve to mora podnijeti sama, doslovno kao „kamen na cesti“ (Grdešić). Zbog toga okončava svoj život samoubojstvom utopivši se, što označava njezino konačno, nerazdruživo, stapanje sa najvećim simbolom Hrvatske, Jadranskim morem.

6.3. Politika u romanu *Republikanci*

U romanu *Republikanci* Zagorka je obradila stvaran povijesni događaj, jakobinsku urotu Ignjata Martinovića, u kojoj su, osim njega, sudjelovali Mađar Josip Hajnoczy, Ivan Lacković i drugi, a čiji je predstavnik u Hrvatskoj i Slavoniji bio Josip Kralj. Ta urota predstavlja najraniji organizirani pokušaj da se u našim zemljama početkom devedesetih godina osamnaestog stoljeća, po ugledu na Francusku, provede demokratska revolucija s ciljem socijalnog i nacionalnog oslobođenja svih naroda Habsburškog carstva. Sredinom 1794. bili su Martinović i njegovi suradnici uhvaćeni, osuđeni i likvidirani, a J. Kralj se sam ubio i tako spasio od istrage ostale hrvatske jakobince. Optužen je bio i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, ali je ipak bio oslobođen. Fabula romana prati i događaje poslije urote, u doba dolaska nekih hrvatskih krajeva pod Napoleonovu vlast. Kroz roman se provlače brojne ideje francuske revolucije i postrevolucionarnog doba Napoleonove vladavine (Fališevac, 2002: 131). Unutar tog vremena i prostora, Zagorka u romanu iznosi brojne teme, pitanja i probleme onoga vremena, primjerice političke odnose između Austrije, Mađarske i Hrvatske, mogućnost ustavnih promjena parlamentarnim putem, novačenje krajišnika, pitanje tiska i cenzure, socijalni i ekonomski status najnižih slojeva, uporabu hrvatskoga jezika kao službenog u hrvatskoj politici itd. Drugi dio romana prikazuje vladavinu Francuza na hrvatskim prostorima, kada je Napoleon južno od Save osnovao Ilirske provincije⁶, kojima je upravljao August Marmont. Zagorka Francuze prikazuje izrazito pozitivno, kao spasioce Hrvata: „Hrvati, braćo! Novi car koji je došao da vlada u znaku slobode i jednakosti nije donio samo riječi i obećanja. On donosi djela. On nam daje prava iz kojih će proteći sreća i blagostanje, jednakost i sloboda. Našu novu domovinu Iliriju koja se prostire od Dubrovnika uredio je car Napoleon onako kako su željeli iz naroda“ (Jurić Zagorka, 2006: 543). Hvaleći Francuze, ne zanemaruje se vrijednost hrvatske kulture i nacionalnog blaga te ih se povezuje s vrijednostima Francuza. Iako oni jesu uveli neke pozitivne promjene na ove prostore, Zagorka ih prvenstveno koristi kao protutežu njemačkom i mađarskom hegemonizmu. Pod krinkom prošlosti, prezentira „tadašnjost“ u kojoj austrijska i mađarska vlast na Hrvatsku djeluju hegemonistički, kolonijalistički i autokratski, u pravcu u kojemu bi do izražaja trebao doći

⁶ Ilirske provincije sastojale su se od pokrajina Kranjske, Koruške, Vojne Krajne, Dalmacije, Istre i Civilne Hrvatske sa središtem u Ljubljani.

„pojedinac slobodne svijesti, ravnopravan drugima i u jednakome društvenom položaju, onaj koji ima pravo na svoj jezik i državu, onaj kome je osigurana sloboda govora u pravednom parlamentarnom sustavu (Tvorić, 2009: 102-104).

Takve, socijalno-liberalne ideje, napredne i demokratske misli o pravdi i socijalnoj jednakosti te o nužnosti revolucionarnih promjena u Austriji, Ugarskoj i Hrvatskoj upisane su u roman kao kontekst ili se pak jasno i izravno proklamiraju u brojnim dijalozima ili pripovjedačkim komentarima (Fališevac, 2002: 136). Primjer jednog takvog dijalogu je Martinovićeva obrana pred sudom, temeljena na stvarnim spisima o događaju:

„Predsjednik se obrati Martinoviću: - Želite li što reći u svoju obranu? Njegovo lice i visoko čelo što je odavalо nepobjedivu duševnu snagu odaje nadzemaljski mir. Glas mu zvuči hladnokrvno i mirno: - Što sam skrivio? To što tvrdim da svi ljudi imaju jednako pravo uživati svoj rad i svoja prava? To što tvrdim da i kmet ima toliko prava koliko svaki plemić? Ili sam skrivio to što sam želio promjenu vlade i promjenu ustava? Ako je zločinstvo tražiti promjenu vlade i zakona, onda su zločinci i oni kraljevi i one vlade što su mijenjale zakon. Ako je zločin ljubiti slobodu, onda me sudite!“ (Jurić, Zagorka, 2006: 352-353).

U romanu se osim povijesnih događaja pripovijedaju i brojni avanturistički, špijunski, pustolovni i ljubavni događaji (ponajprije oko glavnih likova Goroslava Delivuka i Ksenije Magdalenić), a stavovi pripovjedača zagovaraju liberalne i demokratske ideje intelektualnog kruga hrvatske mladeži, mahom plemića, ali i građana, koji su željeli, potaknuti idejama Francuske revolucije i postrevolucionarnim idejama za vladavine Napoleona I., promijeniti društveni i politički sistem u Habsburškoj Monarhiji mirnim, parlamentarnim putem. U romanu se osim Franje I, carice Marije Terezije i elite Bečkog dvora, pojavljuju i poznate osobe tadašnjeg političkog i društvenog života, Maksimilijan Vrhovac, Nikola Škrlec, Ignjat Martinović, Josip Kralj, Ivan Lacković, a povijesna je osoba i glavni junak romana Goroslav Delivuk, iako o njemu povijesni izvori donose vrlo malo podataka. Glavni je ženski lik, kako smatra Dunja Fališevac, fikcionalan, Ksenija Magdalenić, pokćerka bečkog ministra policije, koja se od plemkinje i careve špijunke mijenja, pod utjecajem Delivuka i njegovih prijatelja, u zagovornicu i propagatoricu demokratskih ideja, prvenstveno onih o jednakosti i slobodi svih staleža. Kroz taj lik Zagorkin roman propagira i podržava i modernije koncepcije o ženama (Fališevac, 2002: 139). Prema Fališevac:

„Prepletanje avanturističkog, pustolovnog i ljubavnog štiva s prosvjetiteljskim, demokratskim i liberalnim idejama, koncept koji zagovara Zagorkin roman, promotren u kontekstu onodobne prosječne građanske čitateljske publike govorio bi u prilog konstataciji da je Zagorka svojim romanesknim konceptom željela s jedne strane odvratiti hrvatsku čitateljsku publiku srednjega građanskog staleža od konzumiranja bezidejnih pustolovnih, trivijalnih i „šund“ romana na njemačkom jeziku i kroz publici poznat i omiljen romaneskni model djelovati na ideološke koncepcije i svjetonazorske horizonte svojih recipijenata, a s druge strane temom jakobinske urote i predstavljanjem demokratskih i liberalnih ideja u osamnaestostoljetnoj Hrvatskoj ponuditi hrvatskom građanstvu, u jeku ratnih strahota i briga za budućnost Hrvatske, odgovore na politička i društvena pitanja i probleme bliske budućnosti“ (ibid.:144).

7. Žanr romanse kao opreka Zagorkinim feminističkim stavovima?

7.1. Romansa

Prije same analize usmjerene na to zašto Zagorka piše romanse potrebno je reći nešto o samoj romansi. Pritom ću koristiti spoznaje o tome žanru iz radova teoretičara Northropa Fryea *Mit/ljeta: romansa* obrađenog u knjizi *Anatomija kritike* (2000) i američke teoretičarke Janice Radway u njezinoj knjizi *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature* (1991). Spomenuti teoretičari obrađuju romansu s različitih gledišta. Frye romansu smatra književnim oblikom ispunjenja želja. Istim pustolovinu kao najbitniji element zapleta u romansi, a glavnu pustolovinu, koja romansi daje književni oblik, naziva potragom (eng. *quest*). Za glavnu pustolovinu, potragu, nagrada je najčešće nevjesta. Nevjesta je često pronađena na pogibeljnem, zabranjenom ili tabu mjestu, spašavana iz zagrljaja drugog, uglavnom starijeg muškarca. Istaknut položaj u romansi ima otklanjanje kakve sramote s junakinje. Svaki lik u romansi kao protivnika ima svoju moralnu opreku, likovi su ili za potragu ili protiv nje, tako da sve likove možemo razvrstati na pozitivne ili negativne. U potrazi veoma važnu ulogu igra očuvanje junakinjina djevičanstva (Frye, 2000: 220-223).

Frye je romansu razlučio na šest faza, prve tri odgovaraju prvim trima fazama tragedije, a druge tri drugim trima fazama komedije. Fryeve faze romanse su:

- 1) Mit o rođenju junaka – često povezan s poplavom, česta je potraga za djetetom ili lažni otac koji zahtjeva djetetovu smrt
- 2) Nevina mladost junaka
- 3) Potraga
- 4) Obrana integriteta nevinog svijeta pred nasrtajem iskustva – poprima oblik moralne alegorije
- 5) Erotički svijet – nema realizacije ljubavi
- 6) *Penseroso* faza – završetak aktivne i početak kontemplativne pustolovine, smiraj uz ognjište. (Frye, 2000: 230)

Janice Radway proučava romansu u kontekstu patrijarhalne kulture te se usredotočuje na stvarne čitateljice romansi. Odnosno, bavila se pitanjima kako to da se čitateljice odlučuju za čitanje romanse, te kada to čine i što im čitanje romansi nudi. Za čitanje takvih romana najčešće se odlučuju žene u ozbiljnim vezama, većinom su srednjih godina i čitanje romansi im predstavlja veliki užitak (Radaway, 1991: 56-57). Romansa je, prema Radway, priča o ženskom subjektu koja prikazuje ljubavni odnos junakinje i junaka koji se nakon brojnih peripetija sretno okončava. I Frye i Radway naglašavaju važnost sretnog završetka. U romansi pratimo put junakinje od asekualne adolescentice do sposobne žene, a glavna funkcija romanse, prema čitateljicama J. Radway, utopija je koju stvara fiktivna junakinja koja će zadovoljiti potrebe i čežnju za nježnošću i brigom koju čitateljičin stvaran muški partner ne može ostvariti. Junakinja je snažna, vatrena i sposobna prkositi, uvijek izrazito muževnom, junaku, omekšati ga i pokazati mu vrijednost ljubavi i brige za nekoga (Radway 1991: 126-128). Junakinja, također, mora biti i neiskusna, nevina, njezina nevinost je nešto što može biti razmijenjeno samo za ljubav i može služiti jedino u korist ljubavi. Za razliku od junakinje, junak može imati promiskuitetu prošlost koja se odobrava. Binarna suprotnost junakinje njezina je suparnica, ona koristi muškarce kao igračke, manipulira njima razmetanjem svojom seksualnošću i sposobna je voljeti samo sebe (ibid.: 130-131). Radway je strukturu romanse podijelila na trinaest točaka:

- 1) Junakinjin socijalni identitet je uništen.
- 2) Junakinja antagonistički reagira prema aristokratskom muškarcu.

- 3) Aristokratski muškarac odnosi se dvomisleno prema junakinji.
- 4) Junakinja interpretira junakovo ponašanje kao dokaz isključivo seksualnog interesa.
- 5) Junakinja odgovara na junakovo ponašanje ljutnjom ili hladnoćom.
- 6) Junak uzvraća kažnjavajući junakinju.
- 7) Junakinja i junak su fizički i/ili emocionalno razdvojeni.
- 8) Junak se nježno odnosi prema junakinji.
- 9) Junakinja odgovara toplo na junakov čin pažnje.
- 10) Junakinja interpretira junakovo ambivalentno ponašanje kao posljedicu povrijeđenosti u prošlosti.
- 11) Junak otvoreno deklarira svoju ljubav prema junakinji s uzvišenom nježnošću.
- 12) Junakinja odgovara seksualno i emocionalno.
- 13) Junakinjin identitet je uspostavljen (*ibid.*: 134).

7.2.Zašto feministica piše romanse?

Kao što je već navedeno, žene se u romansama ostvaruju prvenstveno kroz ljubavni odnos, česti su motivi junakinjina „spašavanja“ i očuvanja njezinog djevičanstva, a sreću i identitetsku ostvarenost žena u romansi pronalazi u okrilju patrijarhalnog heteroseksualnog braka. Nameće se pitanje zašto bi Zagorka pisala takve romane? Anita Dremel to tumači ovako:

„Kada se neki kritičari čude kako je moguće Zagorku zvati (proto)feministkinjom kada je za svoje čitateljice nudila priču koja uvijek završava u sretnom braku, dakle u patrijarhalnome okviru, važno je shvatiti strateško djelovanje koje je s jedne strane uklopljeno u okvir idealnog anđela u kući, a s druge strane koristi vragolaste pomake prema novome. Upućivati iz današnje perspektive kritiku ovakvom tipu strategije kao naivnom i zapravo nefeminističkom znači zaboraviti na živu komunikaciju ovakve književnosti sa svojom publikom, kao i zaboraviti na realan socijalni položaj žene početkom 20. stoljeća: žene u širokim slojevima hrvatskog društva uopće nisu čitale dok nisu počele čitati Zagorku. Pokazuje se, dakle, da je samo iskustvo čitanja romansi za žene moglo imati snažne učinke i da je čin čitanja romana moderno iskustvo za ženu koja otvara put prodoru liberalnih i novih ideja“ (Dremel).

U središtu radnje romansi nalazi se lik inteligentne, hrabre, lijepo i naivne junakinje koja se iz današnje perspektive rodne ravnopravnosti može učiniti patetična i ovisna o muškom partneru. Kao što je već navedeno u poglavlju o feminizmu u romanu *Kći Lotrščaka*, prema Kolanović, čitati tadašnje Zagorkine romane iz današnje perspektive je neprimjereno (Kolanović). Žanru se iz te perspektive u prvom redu može zamjeriti pasivnost junakinje, no prema Fryevom tumačenju pasivno je stanje junakinje zapravo aktivno stanje pod krinkom jer zapravo ona na nemametljiv način pokreće radnju time što pojačava atmosferu djela svojim emocijama. Druga zamjerka žanru iz te perspektive je da podržava patrijarhalni stav društva podcrtavajući važnost očuvanja junakinjina djevičanstva, no Frye podsjeća da je odgađanje seksualnog iskustva važan element produživanja naracije, te da junakinja tu pokazuje svoju lukavost i otpor jačima od sebe (Frye, 1976: 70-73).

Važan aspekt subverzivnog potencijala žanra je i njegovo čitanje koje je, prema Radway, čin povezan s odbijanjem uloge majke i domaćice, oblik otpora čitateljica, a čitanje

postaje vrijeme koje *troše* samo na sebe (Radway, 1991: 104). Objašnjenje Zagorkinog odabira pisanja romansi možemo pronaći i u njezinom članku *Hrvatske žene i politika* (1908) u kojemu piše:

„Prvo i glavno jest za nas žene: da ne izstupamo na katedru sa velikim feminističkim idejama iz slobodoumne Europe – dok nismo sposobni da ih primimo onakove, kakove jesu, da ih dobro i zdravo shvatimo. Valja prije svega krčiti tlo – da na njemu raste pšenica. (...) Za to ne smijemo izaći s katedre s idejama, koje se smatraju kod nas bombama. Valja ideje donieti u cvieću, u slatkišima, kao zakusak, obložak, „Garnirung“! Ovako će uspjeti. Onako će naići na odpor, i onda ćemo imati u kući jednu kavgu više, a jedan uspjeh manje“ (Jurić Zagorka, 1908: 3).

Važno je zapamtitи da popularne romanse nisu i jedini žanr u kojemu se ostvarivala. Pisala je i novinske, feministički angažirane, tekstove i romane koji ne pripadaju navedenom žanru a imaju veliku vrijednost u artikuliranju rodne problematike iz feminističke perspektive (Kolanović).

8. Zaključak

Marija Jurić Zagorka bila je jedna veoma iznimna osoba. Iako je rođena kao žena u 19. stoljeću, u obitelji podržavatelja mađarskog režima u Hrvatskoj, ona je sama pronašla svoj put i te okolnosti je nisu odredile. Činjenica da je žena nije je spriječila da postane novinar, aktivist i književnica, a činjenica da je rođena u mađarskoj obitelji nije je spriječila da bude vatrema zagovarateljica ideja hrvatskog nacionalnog osviještenja i oslobođenja. Iako je bila, protiv svoje volje, udana i odvedena u Mađarsku prebrodila je i tu prepreku te pobegla. Bacila se tad na jedino što joj je pružalo sigurnost, budući da je nije htjela tražiti u okviru patrijarhalne ni očeve ni muževljeve obitelji, na rad. Postala je prva hrvatska novinarka i najplodnija hrvatska spisateljica. Usporedo s time bavila se cijeli svoj život političkim i feminističkim aktivizmom. Popis njezinih postignuća je golem: sudjelovala je u osnivanju Društva hrvatskih novinara, osnovala je Kolo radnih žena, organizirala je brojne proteste, osnovala je dva pionirska ženska lista u Hrvatskoj te ih je sama uređivala i u njima pisala, napisala je brojne jednočinke, lakrdije, dramolete, neke veće drame, brojne opsežne popularne povijesne romane i neke suvremene i bila je prva hrvatska feministica.

Kao spisateljica, upisivala je u svoje romane iste ideje koje je aktivizmom promicala u želji da ih približi svom čitateljstvu. Radnju djela najčešće je smještala u prošlost da bi izbjegla cenzuru i da bi mogla, govoreći o prošlosti, aludirati na tadašnje političke prilike, kritizirati onodobne moćnike, slobodno analizirati tadašnje društvo i propagirati svoje političke ideje, prvenstveno hrvatskog domoljublja i rodne ravnopravnosti, relativno bez posljedica.

Najveći dio njezinog opusa su činili popularni povijesni romani u kojima junakinja teži spajanju s muškarcem, za kojim žudi, u sretan bračni savez. Takve književne „poslastice“ mogle bi se iz današnje perspektive činiti oprečnima Zagorkinoj ideji da pomogne Hrvaticama svoga doba da se emancipiraju od prevladavajućeg patrijarhata. No, dubljom analizom, vidljivo je da Zagorka piše za žene privlačeći ih popularnom formom, svjesna da feministička i politička svijest čitateljica još nije toliko razvijena, upisujući u svoje romane razne feminističke i političke, napredne i liberalne ideje i tako obrazujući svoje čitateljice.

9. Sažetak

Ovaj rad uspoređuje politička i feministička uvjerenja i djelovanje književnice Marije Jurić Zagorke s njezinim književnim radom pri čemu se kao predložak za usporedbu koriste tri romana: *Kći Lotrščaka*, *Kamen na cesti* i *Republikanci*. Rad započinje autoričinom biografijom, zatim se opisuje njezin feminizam kroz ideje koje je svojedobno izražavala, a i kroz konkretne postupke koje je činila, a nakon toga slijedi isti postupak sa Zagorkinim ostalim političkim uvjerenjima. Nakon toga analiziraju se i interpretiraju feminističke ideje u Zagorkinoj književnosti općenito, a potom se daje feministička analiza konkretnih, navedenih djela. Slijedeće poglavlje obrađuje politiku u Zagorkinoj književnosti općenito, a zatim se iznosi politička analiza odabranih djela. Rad naposljetku opisuje žanr romanse općenito, a nakon toga tumači zašto je često korišten u Zagorkinoj književnosti te na koji način su njegove zakonitosti (ne)kompatibilne s njezinim feminističkim i inim političkim uvjerenjima.

Ključne riječi: Zagorka, biografija, feminizam, politika, romansa

Key words: Zagorka, biography, feminism, politics, romance

10. Popis literature

- Detoni Dujmić, Dunja (1998) Marija Jurić Zagorka. Priča koja ne može prestati. U: *Ljepša polovica književnosti*. Str. 153-167. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dremel, Anita (2015) *Nepoznata Zagorka. Dok nisu počele čitati Zagorku, žene u hrvatskoj nisu čitale baš ništa.* [\(zadnji pregled 1. lipnja 2016.\)](http://library.foi.hr/pc/pregleđ.aspx?v=0&z=0&sql=1440-000001-000240_000001.jpg&u=)
- Đorđević, Bora (1979) *Zagorka, kroničar starog Zagreba*. Zagreb: Stvarnost.
- Fališevac Dunja (2002) Odjeci Francuske revolucije i slika jakobinske urote u *Republikancima* Marije Jurić Zagorke. U: *Umjetnost riječi*, 2002, br. 4. Str. 243-260.
- Frye, Northorp (1976) *The secular scripture. A study of the Structure of romance*. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.
- Frye, Northrope (2000) Mit ljeta: romansa. U: *Anatomija kritike: četiri eseja*. Str. 211-233. Zagreb: Naprijed.
- Grdešić, Maša (2008) Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost U: *Kamen na cesti*. Str. 639.- 661. Zagreb: Školska knjiga
- Grdešić, Maša *Kamen na cesti kao feministička književnost*. [\(zadnji pregled 1. lipnja 2016.\)](http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1898&naslov=politicka-zagorka-kamen-na-cesti-kao-feministicka-knjizevnost)
- Hergešić, Ivo (1987) Predgovor U: *Tajna krvavog mosta*. Zagreb: Džepna knjiga. Str. 5-35.
- Jagić, Suzana *Jer kad žene budu žene prave...“ : Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće*. [\(zadnji pregled 1. Lipnja 2016\)](http://hrcak.srce.hr/36768)
- Jurić Zagorka, Marija (1908) Hrvatske žene i politika. U: *Obzor XLIX*, br. 109. Str. 1-3
- Jurić Zagorka, Marija (1953) *Kako je bilo*. Beograd: Izdanje redakcije zabavnog romana
- Jurić Zagorka, Marija (1997) Što je moja krivnja? U: *Autobiografije hrvatskih pisaca*.Uredio: Vinko Brešić. Str. 450.- 498. Zagreb: AGM
- Jurić Zagorka, Marija (2006) *Kći Lotrščaka*. Zagreb: Školska knjiga
- Jurić Zagorka, Marija (2006) *Republikanci*. Zagreb: Školska knjiga
- Jurić Zagorka, Marija (2008) *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga

Jurić Zagorka, Marija Tko ste Vi? U: *Hrvatica* 1939 br. 1-3 str. 7-136 i 1940 br. 3-4. Str. 13-22. <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=23ec3af4-8916-49fe-839c-8eca24fa4432#> (zadnji pregled 1.lipnja 2016.)

Kolanović, Maša (2006) *Od pripovijedne imaginacije do roda i nacije.* <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1769&naslov=od-pripovijedne-imaginacije-do-roda-i-nacije> (zadnji pregled 1. lipnja 2016.)

Kuhar, Ivana (2012) Pravo i dužnost Marije Jurić Zagorke U: *Širom svijeta : o Zagorki, rodu i prostoru : radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijede“* Uredila: Anita Dremel, Zagreb: Centar za ženske studije 2012. Str 185-212

Lasić, Stanko (1986) *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1973.- 1910.). Uvod u monografiju* Zagreb: Znanje

Marks, Ljiljana (1996) *Zagrebačka usmena tradicija između ljubavi i politike.* hrcak.srce.hr/file/69795(zadnji pregled 1. lipnja 2016.)

Nemec, Krešimir (1998): *Povijest hrvatskog romana II.*, Zagreb: Znanje.

Nemec, Krešimir (2006) Eros i politika. U: *Republikanci* (pogovor), Zagreb: Školska knjiga. Str. 923-934.

Ograjšek Gorenjak, Ida (2008) Neznana prvakinja povijesti žena u Hrvatskoj. U: *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke: radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijede“*. Ur. Maša Grdešić i Slavica Jakobović Fribec. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 45-60.

Perić, Marina (2010) Problematizacija ženskog roda i identiteta u Zagorkinom *Kamenu na cesti*. U: *Kaj*, XLIII, Zagreb, str. 31-46.

Radway, Janice (1991) *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature.* London: The University of North Carolina Press.

Sklevicky, Lydia (1996) Patuljasta amazonka hrvatskog feminizma. Marija Jurić Zagorka. U: *Konji, žene, ratovi.* Zagreb: Druga: Ženska infoteka. Str. 245-247.

Slunjski, Ivana (2009) Odjeća (ne) čini ženu: Stramputice binarnih opozicija. U: *Mala revolucionarka. Zagorka, feminism i popularna kultura: radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijede /.* Uredila: Maša Grdešić. Zagreb: Centar za ženske studije. Str. 139-155.

Trgovac Martan, Slavica *Marija Jurić Zagorka, ili – priča o tome kako je u hrvatske rječnike dospjela imenica “novinarka”*. <http://pressedan.unin.hr/marija-juric-zagorka-ili-prica-o-tome-kako-je-u-hrvatske-rjecnike-dospjela-imenica-novinarka.html> (zadnji pregled 1. lipnja 2016.)

Tvorić, Alojzija (2009) Zagorka kao širiteljica liberalnih ideja u romanu Republikanci. U: *Mala revolucionarka-Zagorka, feminizam i popularna kultura: radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, nasljede / Feminizam i popularna kultura*. Uredila: Maša Grdešić. Zagreb: Centar za ženske studije. Str. 97-118.

Slikovni prilozi

Slika 1. Marija Jurić Zagorka https://hr.wikipedia.org/wiki/Marija_Juri%C4%87_Zagorka

Slika 2. Naslovnica romana *Kći Loršćaka* <https://zagorkinkutak.wordpress.com/djela>

Slika 3. Naslovnica romana *Kamen na cesti* <http://www.knjiga.ba/kamen-na-cesti-v2752.html>

Slika 4. Naslovnica romana *Republikanci* <http://www.knjiga.ba/republikanci-v2756.html>